

Mikszáth Kálmán emlékezete

REJTŐ ISTVÁN

Mikszáth és a tisztelt Ház

Mikszáth Kálmán nem tartozik azoknak a művészeknek sorába, akik legelső műveik egyikével szereztek meg írói hírnevüket. De nem tartozik azok közé sem, akiket első jelentkezésük alkalmával már tehetséges kezdőként tartott számon a kritika és az olvasóközönség, akik a buzdító figyelem fényében bonthatták ki tehetségüket. Mikszáth lassan érlelődő tehetsége más utat járt be: az 1870-es évek elején megjelent elbeszéléseit közel egy évtizedes kudarcorozat, nélkülözés, újabb próbálkozás, újabb eredménytelenség követte. A gondok és megpróbáltatások szorításából végső mentsvárként merült fel a Tiszaparti város, Szeged egyik napilapjának szerkesztőségi asztala. A korabeli szemlélet szerint a fővárosból, az irodalmi központból eltávolzni és egy vidéki város napilapja munkatársának lenni egyet jelentett az önkéntes száműzetéssel, az írói tervekről való lemondással. Mikszáth számára a Szegeden töltött évek a felkészülés, az erőgyűjtés, az első sikerek éveit lettek. A Szegedi Napló szerkesztőségében a mindennapi újságírói munka közepette találta meg igazi írói hangját, ismerte meg a publicisztikának véleményét formáló erejét.

Amikor 1880 végén újból visszatér a fővárosba, már javarészt elkészültek azok az elbeszélések, amelyekből hamarosan két új kötetét, **A tót atyfiakat** és **A jó palócokat** összeállította. Ezek a kötetek egyszerre Mikszáth Kálmánra irányították a közvélemény és a kritika figyelmét. Új hang, új szemlélet tükröződött bennük. Bár ábrázolási eszközeivel még nem szakadt el teljesen kora irodalmi ízlésétől, robbanó erővel hatott a téma művészi megfogadása: paraszthősei lelki és érzelmi világának megalovonítása új utat nyitott irodalmunkban, előkészítette a Tömörkény Istvánnal meginduló, majd Móricz Zsigmond művészetében megérelmődött realista parasztábrázolást. De amíg irodalmunk Tömörkényig eljutott, nagy varqabetűt kellett megtennie: Mikszáth nyomán divattá lett a különböző etnográfiai tájegységeket megszólaltató novelláskötetek közrebocsátása. Az ismert és kevésbé ismert novellisták Mikszáth művészi újításából fiavelmen kívül hagyták az alapvető jegyeket: a nép szeretetét, a hősök lelki rezdüléseinek művészi megformálását, csaknem egy évtizedig e témában a provinciális, patriarchális, a polgári fejlődéssel szembefordítható „örök” paraszti vonások idillizálására fordították figyelmüket.

Mikszáth művészetét az egykorú kritika, majd később az irodalomtörténetírás is szívesen vetette össze Jókai Móréval. A párhuzamkeresők arra már kevésbé fiaveltek fel, hogy Mikszáth **A tót atyfiakat** és **A jó palócokat** parasztábrázolásával már tulajdonképpen eltávolodott Jókai művészetétől, sőt egyre nagyobb fenntartással nyilatkozott Jókairól. Nem a tisztelet és a megbecsülés szavai apadtak el, hanem az átalakuló élet letagadhatatlan jelei, sőt azok tömeges jelentkezése döbhentette rá Mikszáth Kálmánt arra, hogy Jókai művészte a meváltozott körülmények között egyre kevésbé lehet mérce és példakép.

E felismeréshez megint csak a napisáitokban végzett tevékenység vezetett el. A Postai Hírlap belső munkatársaként riporterként végigkísérte az 1881-es képviselőházi választásokat, majd az új parlament őszi ülészakájától kezdve tudósításokat és riportokat írt a képviselőház ülésterméből. Az első próbálkozások „Apróságok az ország házából”, „Apróságok a Házból”, „Az országházból” címmel jelentek meg. És alig telt el az őszi ülészak és kezdődött a tavaszi ciklus, kialakult a sajátos mikszáthi műfaj, amely **A tisztelt Házból** címmel ment át a közönség tudatába és vonult be az irodalomtörténetírásba. Mikszáth nemcsak a végleges címet találta meg, hanem kialakította a formát is: rövid idő alatt megérezte, hogy a helyzet és a légkör megalovonítása sajátos publicisztikai feladat. Karcolatainak legvonzóbb újdonsága az volt, hogy mert és tudott szakítani a korábbi évtizedek és az egykorú újságírói gyakorlatlalt: nem beszámolót, nem recenziót, de nem is glosz-

szát írt a képviselőházi ülésekről, hanem kézen fogta, szinte „belopta” a parlamentbe olvasóit, s a mindennapi élet közelébe hozta a politikai élet fellebbeibe emelt testületet. Mikszáth művészetének sajátossága abból fakadt, hogy a kapott feladathoz, ahhoz, hogy napról napra írjon a Pesti Hírlap hasábjain, hozzáadta saját egyéniségét. Nemcsak eleven alakokká varázsolt a képviselőket, nemcsak étellel töltötte meg az ülésterem padsorait, a folyósót, a büfét, a karzatot, hanem a maga gondolatvilágán szűrte meg az eseményeket.

A tisztelt Házból című karcolatokat egybegyűjtve mi magunk is – éppúgy, mint Mikszáth egykorú újságolvasói – napról napra nyomon követhetjük a parlamenti élet csendes hétköznapijait, időnként kedélyeket és hangulatokat egyaránt felkorbácsoló vitáinak hol a felszínen hullámozó, hol pedig valódi viharokat kiváltó összecsapásainak a szatíra torzító lencséje elé idézett világát. Mikszáth írónikus szelleme irányítja figyelmünket a fontosabb mozzanatokra, a jelentetelen események mögött meghúzódó mélyebb összefüggésekre. Írónk finom észrevételeivel érzékelhetővé tette a képviselői habitus mögött meghúzódó szellem igazi értékét, a képviselői padból elhangzó nézetek és állásfoglalások erkölcsi erejét. Mikszáth nem illúziórombolásra készült, nem az volt célja, hogy minden áron a gúny torzító eszközeivel csökkentse a tekintélyeket. Az érvet, a szellem igazi fényét még a saját nézeteivel ellentétben állókban is tisztelettel elismerte, és e véleményének karcolataiban egyértelműen hangot is adott.

A parlamenti karcolatokból bontakozik ki legteljesebben Mikszáth közéleti, társadalmi és politikai gondolatvilága. A közélet eseményeivel való szüntelen és folytonos foglalkozás arra készítette, hogy elmélyüljön a jelenségekbe, a felszín mögött keresse-kutassa a háttérbe meghúzódó mozgató erőket.

Az ülésteremben elhangzottak visszaadásakor az érvek és eszmék vonzzák. Vannak olyan írásai, amelyek szinte egy röpke mondattal adnak számot a napi ülésről, magát a karcolatot pedig a folyósó adomáival, a büfé tréfaival vagy egy-egy képviselőről szóló történettel tölti ki. De közvetlenül az ilyen jellegű írások mellett olyan karcolatokat is találhatunk, amelyek nyomon követik az ülés fontosabb mozzanatait. A gyors általánosítás könnyen arra a feltételezésre csábíthatna, hogy voltak olyan napok, amikor Mikszáthnak nem volt „kedve” részletesen beszámolni, viszont voltak olyan alkalmak, amikor „jókedvében” bő lére eresztette referációját. A behatóbb vizsgálat azonban kizárja ezt a feltételezést. A tények meggyőznek arról, hogy elsősorban nem Mikszáth kedélyállapota határozta meg a beszámoló megírásának módját, hanem a képviselőházi ülés témája és elsősorban a felszólalók személye, valamint állásfoglalása.

Arról a sajátos megközelítési módról, amellyel Mikszáth témáját megragadta, írásainak egész sora vall. Sokkal tudatosabb író volt annál, mintsem szellemes stílusfordulatokkal és csattanókkal beírta volna. A nézőpontról többször szól. „E karcolatokat – jegyzi meg egy alkalommal –, melyek a Pesti Hírlapban jelennek meg, rendszerint hárman írjuk. Egy valamely képviselő (de ez csak akkor van ott, ha beparancsolják), némelykor egy függetlenségi képviselő (de ez meg csak akkor van ott, ha valami botrány van készülöben) s végül én magam, akinek mindig csak azt lehet megírni, amit meghagynak, s az semmit sem ér.” Igen sokszor közvetlen formában is megfogalmazta sajátos szemléletmódját: „Nem áll jól nekünk filozófálni – írja egy helyütt –, hiszen mi csak a napokat jegyezzük, nem az időket, s azokban is csak azt, ami tréfás dolog.” „Oly mulatságos volt ez a mai ülés – veti közbe másutt –, hogy nekem, aki mindig a mulatságos oldalait keresem az ülésnek, meg kell hátrálnom, kizsírítottak a komoly oldalaihoz. Megbuktam.” A hangneme, a tónus sajátosságairól vallanak a karcolatok szövegébe szőtt írói „kiszólások” is: „nem hoztam hát el semmi tárgyat ehhez a karcolathoz – vallja meg egyik írásában –, az lehetetlen is lenne, de minthogy egy hasábot mindennap nekem kell teleírnom a mellékleten a Házból, kénytelen vagyok a semmit nyugtogatni egy hasábnnyira.” Más helyen a folyósói pipafüstbe burkolódzó képviselőknél a jövőt latolgató beszélgetését kommentálva, saját karcolataira utal: „nekem az az ötletem támad, s aligha csalnak kombinációim, hogy a kormány meg akarja bukztatni az én karcolataimat. Mert ez már a harmadik olyan ülés, amelyiknél az alvás is több megírni való mozzanatot nyújt.”

Mindez tehát a módszer egyik jegyét, a megközelítés útját érzékelteti. A módszer másik ismertetőjegye az események megítélésének jellege. Erről is sok alkalommal vallott Mikszáth. Egyik karcolatában – minden valószínűség szerint a karcolat csattanója kedvéért – arról számol be, hogy a vadászát megnehezítése érdekében minden Farkas – azaz

minden Farkas nevű képviselő – a vadászati adó felemelése mellett voksolt. Az ártatlan tréfa helyesbítő nyilatkozatot szült: az ellenzéki Farkas nevű képviselők tiltakoztak az ellen, hogy valóban megszavazták volna a kormány adóemelését. Mikszáth a kényszerű helyreigazítás alkalmával újabb oldalát világítja meg szemléletének: ha jól is hallotta az eseményeket – írja védekezésében – „a fejében – mert valami olyan gépezetnek kell benne lenni – visszajára fordult meg a dolog”. És ha ehhez hozzáfűzzük, hogy ugyanez alkalommal még azt is leszögezte, hogy olyan informátort nem tud és nem akar használni, „aki egészen tudja, mit beszélnek a Házban, hanem csak úgy félig tudja, s a másik felét maga képzeli hozzá . . . az igazán becses anyag, kivált az a része, amit ő gondol ki”. E mozzanatot: a jelenségek visszajára fordítása, illetve a kialakult szituációba való beleélés és annak öntörvényű továbbfejlesztése a satíra egyik legsajátosabb módszerének tudatos vállalása és vállalása.

Mikszáth ismerte kora társadalmi közhangulatát, és ezért nagyon jól tudta, hogy amíg a humor és az anekdota mosolyt fakaszt, addig a gúny, az irónia és különösképp a satíra hevesebb érzelmi reakciókat vált ki, és korántsem számíthat olvasói osztalton egyetértésére. Számított a támadásokra és vállalta azokat. Egyik karcolatában felidézti a mindig humorizáló függetlenségi párti Németh Albert egyik keserű kifakadását: „. . . míg én ebben a Monarchiában vagyok, s míg ezeket a fizionómiákat látom, addig mindig a keserűség bolondozik belőlem.” Mikszáth a mindig Németh Bercinek titulált Németh Albert kesernyés szavaihoz kapcsolja a maga vallomását (de az is elképzelhető, hogy csak maga menségeként adja alakja szájába e szavakat, hogy hozzáfűzhesse a maga álláspontját!): „Amit Németh Berci mondott, azt ő magamagáért mondotta, de a karcolatok írójának is jó menségét képezi ez, ha netán szemére vetnék, hogy miért nem fordít nagyobb gondot a Ház komoly eseményeire. Komolyabb események! Én istenem, de szörnyen naivok önök, képzeletbeli gáncsolóim!” Bár képzeletbeli gáncsolókat ír Mikszáth, voltak valódi támadói is. Bizonyíthatóan a Szabadelvű párti Dobránszky Péter nyilatkozatban tiltakozott Mikszáth bírálata ellen. Írónk ugyanis lakonikusan a következőket írta: „. . . megpihent a Ház a folyosókon, mert Dobránszky Péter beszélt másfél óráig. S hogy unalmas ne legyen, közben németül is olvasott fel, hanem azért mégis unalmas volt.” A sértődött képviselő tiltakozó nyilatkozatot küldött a Pesti Hírlaphoz. Kenedi Géza szerkesztő a tiltakozást átadta Mikszáthnak. Az író annak szövegét azonnal beleillesztette a következő napi karcolatába. A csipkelődő kommentár élesebb volt, mint a nyilatkozatot kiváltó megjegyzés, sőt a hozzáfűzött anekdota még a kommentár szövegénél is kegyetlenebb.

De sok kritikát kaphatott szóban is, hiszen az alábbi karcolat alapérzelme csak konkrét eseményekre épülhet. Alig néhány hónappal később Mikszáth egyik parlamenti referációjában újból visszatér A t. Házból című karcolatok fogadtatására és értelmezésére. Nem teljes nyilatkozatot ír, hanem vérbeli író módjára sajátos formába önti a fülebe jutott negatív megnyilatkozásokat. Ezt a karcolatot is úgy kezdi, mint a többieket: az általános helyzetképet vázolja fel, azon elmélkedik, hogy egyre inkább csökken a képviselők aktivitása, egyre kevesebben jelennek meg a parlament üléssein. E gondolat sor felbeszakítva – mintha valóban akkor jutott volna kezébe – jelzi olvasóinak, hogy egy „gyönaéd női kézből” egy karcolatot kapott, amely figyelemreméltó címet viselt. „A t. Ház hölgykarzatáról.” A maga fejtegetésével amolyan tetetett kényelemszeretéből megszakítja („minek kontassam én a saját esemet”) és átadja a helyet a „sokkal kellemesebb csevegőnek”. A gyönaéd ujjacska „karcolásá”-nak szerzője leányos családanya, akit nemcsak kíváncsiságna vezetett a képviselőház hölgykarzatára, hanem terepismerete is szert kíván tenni, így akart meafelelő férjét kiszemelni leányai számára. A hitelrontás vádjával illetve A t. Házból című karcolatok szerzőjét.

Az első, amit felvet, az a nézőpont kérdése: honnan és hogyan láttatja Mikszáth a Házat. A feltett kérdésre adott válasz magában foglalja a satíraírónkát ért vádak leggyakrabban hangoztatott tételét: nem az ülésteremben történtek fonlalkoztatják, hanem a kuliszatffkok. „Vagy úgy – karcolia a „gyöngéd ujjacska” –, odakünn ővelünk ugye a folyosókon? Vagy a büfében szürcsöljük be a humort? Az országos gondok és ügyek azon az üvegen át nézve válnak oly tréfásakká, melyet nem az orrukon viselnek önök, hanem melyet a szájukhoz emelnek.” Tehát a mikszáthi karcolatokra érzékenyen felszisszenő vázonsza a satíra eszközeit és módszereit félretelva a léhaság és felszínes bizonyítékát látja az ironikus hangnembem.

Ehől a meafítésből következett a második vád: a mikszáthi tárgyalási mód megfosztotta a parlamentet attól a nimbuszától, amellyel korábban a közhangulat övezte: amióta A t. Házból című karcolatok megjelennek, „. . . azóta lett előttem a Ház nem

„tiszelt”, de még csak nem is Ház, hanem csak egy nagy bazár, hol mindenki a szellemi portékáját árulja.” Az apokrif támadásokban Mikszáth kimondja az írásait ért legerőteljesebb vádat: „Őn (ti. Scarron) tönkre tette az illúzióimat. Meg vagyok zavarodva. Vagy ön fog fel mindent ferdén, vagy én.”

A harmadik vád már csak következmény: a karcolatok önkényesen emelnek ki képviselőket és hallgatnak el fontos személyiségeket. Horváth Gyula, Komjáthy Béla, Haitsy Pál és Prónay Gábor túlzott szerepeltetését említi meg, és szemére veti, hogy képviselő unokaöccséről soha nem írt, „pedig ott ül a jobboldalon és három tantárgyból volt eminens harmad éve”, de nemcsak őt mellőzi, hanem konokul hallgat a kerületüket képviselő „szegény Csejthey”-ről is.

Eddig „A t. Ház hölgykarzatá”-nak a véleménye. Azt talán szükségtelen megemlíteni, hogy a három vádpont **A t. Házból** című karcolatok legfontosabb sajátosságait vette célba: azt a módszert, amellyel Mikszáth kiküszöbölte a hosszadalmas referádát, helyette a hangulatot és légrégt teremtette meg, és ezen keresztül érzékeltette mindazt, ami a parlamentben zajlott. Az apokrif levél szatirikus hatását még azzal is erősíti az író, hogy a „gyöngeéd női kéz” karcolta egyes megállapításokhoz zárójelben amolyan szerkesztői megjegyzésfélét is fűz. Ezzel szellemesen fokozza a támadó levél tárgyalási hangnemt, ironikusan kiélezi a korlátozott szemléletre utaló megfogalmazásokat. Az így, önmagában is hatásos szatíra csattanója azonban betetőzi a kitűnő „ön-támadást”. Mikszáth visszaölte magára az igazi scarroni mezt, egy P. Szathmáry Károlytól hallott anekdotával zárja a karcolatot. Egyik felvidéki faluba – így szólt a történet – nyarka hónap huszárokat szállásoltak be. Egy tehetséges festőművész is volt köztük. A piktor szentképeket festett a helyi templomba, mert a falunak igen csúnya népe volt, s az öregek ezt annak tulajdonították, hogy az asszonyok az eddigi rút képeket csodálták meg a templomokban. Az új képek gyönyörűek lettek, angyali arcok, madonna fejcsék, a női és férfi szépség mintaképei néztek le az öltárokról. No, ezeket már bátran nézhetik az asszonyok – vélekedtek a vének. És az eredmény valóban csodálatos lett: a következő évben csupa kedvesarcú gyermek született. – Megszépült a falunk! Ime, mit érnek a jó képek! – mondogatták az emberek. De olyan is volt, aki arra gondolt: – Megszépült a falunk! Ime, mit érnek a szép huszárak! Eddig az anekdota, és ehhez fűzi Mikszáth a maga lakonikus végkövetkeztetését: „... Morál ebből, mélyen tisztelt gáncsolóim, hogyha egyre csúnyul a falu, talán azt sem a mi rútító karcsképeink okozzák, hanem ők, maqak a huszárak!...”

A parlamenti élet, az ott szerzett megfigyelések, tapasztalatok formálják Mikszáth Kálmán tudatát. Ennek az átalakulásnak nemcsak a parlamenti karcolatokban lehetünk tanúi, hanem ami még ennél is fontosabb: az abban az időben született művészi alkotásaiban is. Az író szemléletformáló kohója volt tehát a parlamenti élet, és egyben az írói témák kimeríthetetlen tárháza is. Az üléssteremben elhangzó felszólalások, a folyosón csattanó történetek, a képviselők és a választók által az ország minden területéről egybe-hordott históriák gazdag téma- és jellemvilággal ajándékozták meg az írókat. Ezeknek egy része azon melegében a parlamenti karcolat szerves tartozéka lett, más része újból felbukkant valamelyik rajzában vagy elbeszélésében.

Az írói életmű és a publicisztikai tevékenység más jellegű egységére utalnak a képviselőházi karcolatokba beleszótt olyan anekdoták, olyan fordulatok, amelyek egy bizonyos idő után felbukkannak Mikszáth művészi alkotásaiban. Korábban a regények és elbeszélések kritikai kiadásának sajtó alá rendezésekor feltűnően sok „vánodr-motívumra” bukkantunk: sajátos helyzetekbe bonyolódó hősök, hőbortos alakok, érdekes képek és hasonlatok abban a mértékben, ahogy haladtunk az életmű magaslatai felé, egyre gyakrabban köszöntek vissza, felfrissülten támadtak fel a fiatalabbkori írók sokszor csak jelzészzerű világából. Az esetek többségében új helyükön, az új művészi koncepcióban mélyebb, messzehatóbb értelmet nyertek. „A belső” írói világban bolyongó anekdotikus motívumok forrásvidékét az eddigi szakirodalom is a képviselőházban vélte megtalálni, de **A t. Házból** c. karcolatokban betöltött helyük és a későbbi szépirodalmi alkotásban való újabb felbukkanásuk a művészi érlelés számtalan változatát érzékelteti. Néhány példa: az 1882. december 17-i parlamenti karcolatában Mikszáth jelzi, hogy Mocsáry Lajos felszólalásában a jezsuiták tevékenységét bírálta. E megjegyzéshez hozzáfűzött egy Komjáthy Béla által előadott anekdotát a szécsényi barátokról, ez a történet szélesebb atmoszférateremtő erővel átkerült a három hónap múlva megjelent *História* egy házasságról c. elbeszélésebe. Az 1883. február 18-i parlamenti karcolatban Mikszáth Szentágh Pált meséltette, aki előadta, hogy ő tarokkás közben partnerei vitáiból ismerte meg a ház-

szabályokat: „úgy lassankint összefogdostam fejembe a paragrafusokat — mondotta. — Most úgy állnak ott sorban, mint a cövek.” A jogszabályok elsajátításának leírt módja megegyezik Mikszáth **Az én első princípálisom** c. elbeszélésében Nicsy Istvánnak a perrendtartás megtanulásáról vallott módszerével. Egy másik karcolatában Mikszáth előadott egy anekdotát a csizmába rejtett és így ronggyá táncolt ezrekről, majd ez motívumként visszatért az 1883-ban megjelent **Az eladó birtokok** c. kisregényében is, ahol Körmöczy bácsit hasonló „baleset” éri. Kemény István báróról és a stiglicekről szóló képviselőházi történetet, amely az 1883. február 10-i karcolatában csak egy futó utalásként merült fel, később **A képviselőház madara** címmel önálló rajzzá kerekedett. A hasonló jellegű példák tovább szaporíthatók, de úgy vélem ennyi is érzékelteti a műveszi transzfúzió irányát.

A **tiszteit Húzból** írt kacolatok százai fokozták Mikszáth népszerűségét, de a legtöbb hasznát ezekből a karcolatokból mégis Mikszáth Kálmán, az író aratta. A politika konyháján töltött évek tovább érelték művészetét: egyre szelebbe összefüggésekben egyre mélyebben ismerte fel a történelmi osztálynak hirdetett középnemesség erkölcsi, társadalmi és politikai csődjét.

Te. mézesetesen ehhez a felismeréshez csak fokról-fokra jutott el. Több, mint húsz eszandónék kellett eltelnie ahhoz, hogy a **Nemzetes uramék** nagyot mondó dzsentrijétől elérkezzen a hazug és korrupt Noszty-família bemutatásáig. A két mű megírása között eltelt két évtized társadalmi és politikai atmoszférája, a dzsentri szerepének teljes „kifejlése” foszlatták szét illúzióit. Útját meghatározta publicista tevékenysége. Mindaz, ami a parlamenti életben összesűrűsödött: a haza sorsa, a felelőtlenség, a politikai és emberi erények, hibák, bűnök, valamint az író számára naponta kényszerű szelektálás és a téma humoros előadási módja visszahatott írói tevékenységére, segített mélyebbre látni, esztétikai értelemben közelebb kerülni a lényeghez.

BENEDEK ANDRÁS

Mikszáth a színpadon

Molnár György, korának egyik legértékesebb színészgyenyisége volt, az első mai értelemben vehető rendező, aki fölismerte a díszlet és a világítás fontosságát. Fiatalon vándorszínészként bejárta az országot, majd a fővárosba került és 1862-ben, a budai Lánchídfőnél megnyitotta a főváros második magyar nyelvű színházát, a Budai Népszínházat. Paulay Edét megelőzve ő akarta először színre vinni **Az ember tragédiáját**. 1871-ben méltó helyére került, a Nemzeti Színházba, s bár kiváló Shakespeare-előadásokat rendezett, nem tudott itt sokáig megmaradni, s ismét vidékre került.

Podmaniczky Frigyes ebben az időben a Nemzeti Színház intendánsa volt — sok egyéb közt. A Bach-korszak alatt **Tisza Kálmánnal** együtt az illegális függetlenségi mozgalom hazai vezetője. Ők ketten informáltak leginkább Kossuthot a hazai állapotokról, s Kossuth kettejüket tekintette a leendő vezetőknek. Amikor meghiúsult az első kísérlet a franciák, majd a második a olaszok segítségével, s egy szerencsétlen intrika következtében hazakerült az emigrációból Teleki László, Podmaniczky és Tisza álláspontja megváltozott. Ráveték Telekit, hogy a határozati párt „követeléseiből” törljön minden kényes, forradalmi kitétel, s így az végül alig különbözött a Felirati Párt „kívánalmaitól”. Ez a fölismerés készítette öngyilkosságra Telekit, s most vált Tisza az alkotmányos ellenzék, az ún. „bal-közép” vezérévé. A kiegyezés után fokozatosan közeledett az egykori Felirati Párthoz, majd 1875-ben „szegre akasztotta a bihari pontokat” vagyis utolsó fenntartásait. Nyíltan és véglegesen szakítva a Kossuth-féle irányzattal, fuzionált a Deák-párttal, majd az így létesült Szabadelvű Párt élén kormányra lépett.

A történethez tudni kell még egy friss napihírt. Molnár György egy vidéki városban vendégszerepelt Shakespeare Coriolanusával. A neves művész tiszteletére zsúfolásig meg-

telt a terem, s az utolsó pillanatokban derült ki, hogy a ruhatárnak nyoma veszett. A társulat hirtelenjében úgy segített magán, hogy összeszedtek a római tógák számára minden föllelhető lepedőt, paplanlepedőt, törülközőt. Egyik-másik bizony csíkos volt vagy pizkos, s így aztán, amikor a függöny fölment, a nézőtér hahotázni kezdett.

Coriolánok lepedőben (Budapesti Napilap, 1877. nov. 14.)

„Egy Ipoly vize mellett fekvő kis városkának, Balassagyarmatnak jutott az a nagy skandalum: Coriolánt lepedőben láthatni. Az egész ország gúnyosan nevet a kis városka századokig fennmaradó csúfságán... pedig ha körültekintünk, ha kissé gondolkozunk felette, bizony sok lepedőben járó Coriolánunk van nekünk egyebütt is. Nem is hiszem, hogy a sors szeszélye nem szándékosan, a mi komoly figyelmeztetésünkre csinálta ezt a kis tréfát.

Itt van ez a Molnár György. Tagadhatatlanul a legjobb tragikai művésznünk, és minden kétségen kívül megbecsülhetetlen művész, s mégis lepedőben engedjük coriolánoskodni a vidéken, míg itthon nem adhatjuk Coriolánt, mert a vitézi köntös megvolna hozzá, — de maga Coriolán hiányzik belőle.

Márpedig shakespeare-i darabokat, mint Podmaniczky Frigyes mindja, vagy jól kell adni, vagy sehogy —, de adni kell.

Mi meg azt mondjuk, hogy ha valaki színházi intendáns, annak vagy magának kell eljátszani a Shakespeare-i szerepeket, vagy más olyanokra szert tenni, akik eljátszák. Podmaniczky Frigyes választott. Eleresztette Molnár Györgyöt és maga játssza el — a Nemzeti Színház renoméjét.

Kinek ne jutna eszébe a mi Tisza Kálmánunk, ki a volszkusok táborába lépett, s most Róma ellen harcol, melynek védőihöz tartozott valaha.

Swippsz Pepi. (B. N. 1877. nov. 21.)

„(Ma úgy mondanók: Spicces Pepi, Nemzeti Kaszinó tagja) ... ha a német színházba megyünk, ott gesztikulál a színpalak között kicsiny gnóm-termete, mint egy perpetuum mobile örökké izeg-mozog, barna, keleti szabású arca elmaradhatatlan satirungja a színpaloknak. Ahol balett-táncosné és színésznő van, ott nem hiányozhat ő sem. Félóra múlva ott látja a Népszínházban, műértő arccal vizsgálja a lábikrákat, a karokat, a lábak nagyságát, illetve kicsinységét, a portékának ő szabja meg értékét, s ebben Swippsz Pepinek csodálatos gyakorlata van. Ha cincogó hangján azt mondja, hogy ez a táncosné vagy művésznő ennyit ér, az meg van mondva, az olyan szabott ár, hogy egy garassal sem több, nem kevesebb...

Csak hogy Swippsz Pepit annyira elkaotta a szervezés, hogy most már Nikó Lina asszony szeretne volna eltávolítani a Népszínházból; bizonyosan van már neki választottja, egy eddigi pályájáról lefoqatkozott szépsége, akit Nikó Lina helyére át kell adnia a nemzeti köztisztületnek... Kimondta hát, hogy Nikó Linának menni kell. S erre minden eszköz jó.

Felkeresi őt magát, és azzal fenyegeti, hogy ha nem távozik, egy olyan párt van a kaszinóban, mely ki fogja fűtyülni. A szegény művésznő megijed, s zavarában szabadkozik, hogy neki szerződése van, azt ő nem bonthatja fel, hacsak 500 frt bánatpénzt nem fizet.

Swippsz Pepi egyet gondol, visszasaalad a kaszinóba, s egy gyűjtőívet csinál az ötszáz forint összeremtésére, ezen cím alatt: „Nikó Linának meglepetésül.” Hamarosan össze is hoz kétszáz forintot, s rohan vele a Népszínház igazgatójához. De, oh sors! Itt szenved hajótörést a terve, mert az igazgatónak nem elég argumentum az, hogy Swippsz Pepi és társának Nikó Lina nem tetszik...

Csodálatos igazsaató ez! Swippsz Pepi dühöng és azt mondja, hogy a Népszínházat most már meg kell buktatni, mert neki nem tetszik, s féktelen dühében könnyen meg is teszi, ha nem vgyázunk.”

Ez a karcolat, ami a tényeket illeti, ismétli a könyvomatosan olvasható hírt, amelyet más módon kiszínezve a többi újság is átvett. S most kezdődnek az igazi furcsaságok, amelyekre a következő napokban vissza-visszatér Mikszáth. Swippsz Pepi — valódi nevét nem érdemes megjegyezni — elküldi megbízottjait a könyvomatos szerkesztőjéhez és lovagias elégtételt követel. Hasonló nyomásra a Népszínház igazgatója mentegetőző nyilatkozatot tesz. A Magyar Hírlap, amely szintén közölte a hírt, másnap cáfolatot ad ki: az olvasók tekintsék meg nem jelentnek a cikket. Végül, Jókai, az Üstökös című hetilap főszerkesztője bocsánatot kér a méltóságos uraktól, hogy munkatársa, Bartók Lajos az ő előzetes hozzá-

járulása nélkül a hetilapban pellengérré állította őket egy humoreszkben. Mikszáth rajongó tisztelője Jókainak, de ez az eljárás és a türehetlen sajtómorál felháborítja. Ő aztán végigyer a méltóságos kicsúrokon, később még többször is, például majd az Új Zrínyiászban.

1878 januárjában súlyos bonyodalom középpontjába került a Népszínház. Ugyanis a Nemzeti Színház igazgatója, Szigligeti is szeretne népszínműveket játszani, hiszen ő volt a műfaj megteremtője, a Nemzeti adott otthont évtizedekig a népszínműnek. Most méltánytalannak érzi, hogy a fiatalabb testvér, a néhány éve létesült Népszínház elhódítsa a közönség tekintélyes részét. A vitában a közvélemény, s csipős humorával Mikszáth is a Népszínház mellé áll. Furcsálja ugyanis Szigligeti átlátszó cselfogását: magasabb gázi ígéretével csábítja vissza a nemzet csalogányát, Blaha Lujzát. Mikszáth tréfásan azt ajánlja neki, szerződtesse a Népszínház társulatának színe-javát, sőt igazgatóját, Rákosi Jenőt is – rendezőnek. Két nap múlva újabb karcolat következik: hogyan kacérkodk a színész a két igazgatóval, s tón folyt volna még több is Mikszáth tollából, ha hirtelen válasz nem érkezik. Szigligetitől, a sorstól. Szigligeti meghalt.

Váratlan csapás a színházra, a magyar irodalomra, Mikszáth tudja a legjobban, s gyönyörűen el is parentálja Szigligetit. De érezhetően szégyelli magát. Hiába volt igaza **ebben a dologban**, a halál hirtelen a teljes életet veti a mérleg serpenyőjére, sőt ízléstelenné válik.

Szorosabb kapcsolatba került Mikszáth a színház világával szegedi újságíróskodása három évében. 1878 nyarán a Szegedi Naplóhoz szerződött belső munkatársknak, s többek közt a színházi rovat is az ő kezébe került. Így aztán hetenként két-három estéjét a színházban tölti.

Tudósítása ritkán terjeszkedik ki a darabok tartalomismertetésére és bírálatára, hiszen javarészen nem újdonságok. Közismert népszínművek és operettek váltakoznak a színház műsorán, s elemzésüket a bemutatók idején már elvégezte a fővárosi kritika. Mikszáth inkább az előadást és az előadókat bírálta.

Elmélyült, kidolgozott alakítás nemigen fordul elő. Egyrészt azért, mert a szegedi társulat nem rendelkezik kimagasló tehetségekkel, s így még a dicsérő szavak mellé is oda kíváncskodk, hogy mindez csak vidéki mérce szerint értendő. Másrészt a játékrend sem teszi lehetővé a művészi munkát. Egy-egy évad műsorán ötven darab szerepel, ami azt jelenti, hogy a legjobb esetben 2–3 próba előzi meg az előadást. A színészek nem győzik a szereptanulást, s így az előadások főszereplője a sűgő, akinek duruzsolását folyton hallja a nézőtér. Szereptudás nélkül pedig nincs színészi alakítás, legföljebb egy-két hatóságos jelenet erejéig. A különbség akkor tűnik szembe, ha föllép egy fővárosi vendég, mint Prielle Kornélia, Halmi Ferenc vagy Ujházi Ede. Az ő alakítása különösen a Falu roszában tűnik fel Mikszáthnak.

„Ujházi Ede Gonosz Pistát eredeti fölfogásban és többi, ismertebb személynévvel eltérően alakítja. Gonosz Pistája nemcsak a ravasz tolvaj, hanem főképp a falu diplomataja, aki előáll rossz tanácsával, akár kérk tőle, akár nem. Ravaszága kiseaiti saiat baidából és ügyesen kever baiba másokat. Örömben tör ki sikerült cselfogásai fölött, mint a második fölönös végeén, és saját ártatlanságának látszatát emeli a gyanúba kevert Boris és Terci szerencsétlensége. Az okozott zavaroknak örül, mert a zavarokban legjobban halászhat. – Ujházi baktere nem paraszt csősz, hanem öntudatos bocskoros nemes, aki bízik eszében s az eseményekben tud olyant csavarítani, hogy felülkerekedik mindig, amíg végre feie fölött összecsopnak gazságai és hazugságai. De a virtus még bukásában sem hagyja el. Az egyszer ugyan torkára forrt a virtuskodás, de a jövő, az mégis Gonosz Pistáé.”

Mikszáth és a szegedi színház kapcsolata egészében meglehetősen passzívnak látszik. Sem a színházi tudósításokban, sem egyebütt nincs nyoma annak, hogy Mikszáth az újságíró-páholyból vagy a nézőtéri szőlyéből a színpadra kíváncskozott volna mint szerző.

Szívesen nézte az operetteket, de ez a műfaj távol állt írói alkotatótól. A népszínművel más, bonyolultabb a helyzet. A népszínmű másodvirágzásának kora ez, amely Blaha Lujza varázslatos egyéniségéhez kapcsolódik. Ez a naagszerű színész a közönség, sőt ayőne műveket is diadalra tudott vinni, s mint néző Mikszáth sem szabadulhatott hatása alól. Mint író viszont világosan látta, mennyire hamisak maqak a művek. Mindössze két író akad. Tóth Ede és Csepregy Ferenc, akik a népszínmű örökös vasárnapiai mellett megpróbálták a falusi élet, a vidéki alakok hétköznapiit, az élet realitásait is ábrázolni. Mikszáth elismeréssel nyújtázta ezeket az eredményeket, s ő maga is hasonlókkal próbálkozott – de novellában. Ezt érezte akkor a maga sajátos tereumának.

Első nevezetes írásában, A jó palócok és a Tót atyafiak novelláiban érezhető mégis a népek olyanfajta romantikus, idillikus szemlélete, amely egy töről sarjad a népszínművek és népi melodramák szemléletével. Az igazi érték azonban a realizmus, amely már itt is megvan, s később egyre jobban elmélyül.

A realizmus pedig ritka jelenség volt a kor színpadán. Jóformán egyetlen mű képviseli, a Proletárok – újabban Ingyenélők vagy Mákvirágok címen szokták felújítani – Csiky Gergely drámája. Jellemző, hogy ez volt az egyetlen, amelynek szegedi színrevitelét Mikszáth többször is nyomatékosan sürgette. A darab csakugyan színre került, elég közepes előadásban, de még így is jelentős sikerrel. „Uraim, le a kalappal!” – idézte Mikszáth a szállóigévé vált mondást.

A színházzal való állandó kapcsolat megszűnt, amikor Mikszáth Pestre költözött. Rövidesen a Pesti Hírlap szerkesztőségében helyezkedett el, s itt jelentek meg nagyszerű országyűlési karcolatai. A színház ügyeivel most már csak elvétve, ötletszerűen foglalkozott.

Az egyik, talán a legjellemzőbb humoreszke abból az alkalomból született, hogy Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum főigazgatója is írt egy színművet, s benyújtotta a Nemzeti Színházhoz. Mikszáth eltűnődött, mi lehet még ebből.

„Most tehát senki se ment többé ettől a ragályos nyavalyától. S nem lehetetlen, hogy a Teleki-vígjáték díjra Tisza Kálmán is pályázik, és hogy a népszínmű-pályázatra Kossuth is küldött darabot.”

A Teleki-díj – száz arany – valóban sok embert csábított a drámaírásra, s a bíráló bizottság tagjainak lakásán csak úgy roskadoztak a bútorok a beküldött kéziratok alatt. Ezekről szól a humoreszk.

A drámaírók hazája (P. H., 1881. dec. 14.)

„Száz arany egy poloskéért!” – szokott lenni felírva néhol a boltajtókon egy-egy táblácskán, hol oda van rajzolva nagyított alakban a hirdetmény mellé két oldalról a poloska is, arany színekben.

Valahányszor arra sétál el valami drámaíró (s vajon a nap melyik órájában ne sétálna?), mindig megreppen és elhalványodik, sóhajt, kezét szívére teszi (hiszen a mellényzseb is ott van azon a tájon van véletlenül!), s gondolataiban, mint a villám cikázik át az elkeseredés emésztő töprengése:

– Hát egy poloska is annyit érne, mint egy sikerült darab?

De ez csak helytelen értelmezése a bolti táblácskának. Jönni fog idő (és már nem is lehet valami nagyon messze), amikor ilyen táblácskák fognak állni reklámul a puskaművesek cégtábláin: „huszonöt arany egy drámaíróért.”

Mert, uraim, küszöbén állunk annak, hogy éppen mint a poloskák elszaporodása folytán, a drámaírók kipusztítására is valami arkánumot találjanak fel. Nehezen fog ugyan menni, mert szerény véleményünk szerint százszor könnyebb a poloskákat kipusztítani, mint a drámaírókat.

Az elmondottak után furcsán hangzik az a kijelentés, hogy Mikszáthban kora legnagyobb drámaírója rejtőzött. Rejtőzött, mert hiszen ő maga egyetlen drámát sem írt. Mégis kibontakoztak drámai értékei, amikor az utódok elvégezték a színpadra állítás munkáját. Ha csak a jelentősebb színpadi műveket nézzük, abból is szép sor kerekedik ki. Hevesi Sándor volt az első. Régi világ címen 1919-ben mutatott be a Nemzeti színpadán három egyfelvonásost a Tavaszí rügyek, a Frivol akta és a Grisics hitelbe vett bort című novellák alapján. A továbbiak: Beszterce ostroma, Szent Péter esernyője, Az eladó birtok, Mindenki lépik egyet, A vén gazember, a Noszty fiú esete Tóth Marival, Akli Miklós, Különös házasság, A szelistyei asszonyok, A körtvélyesi csíny, Egy éj az Arany Bogárban, A sipsirica, A beszélő köntös, A két koldusdiák. A felsorolást lehetne folytatni az apróbb-nagyobb novellák dramatizálásával, a rádió, a tévé- és a filmváltozatokkal, de talán ennyi is elég.

Ezek a művek mind Mikszáth halála után íródtak. Életében, mint egy leveléből kitűnik, több regényének dramatizálását engedélyezte, de egyik sem került színre. Illetve egy mégis, a Szelistyei asszonyok német nyelvű opera-változata, amiről maga az író is csak utólag értesült. Viszont ő engedélyezte a regényének egy másik, operett-változatát, amely elkészült ugyan de nem került bemutatásra. Egyidejűleg ajánlotta a Kísértet Lublón és a Beszterce ostroma feldolgozását. „Ez a kettő született operett-anyag” – írta egy levelében.

Az említett színpadi feldolgozások közül négyben magam is ludas vagyok, s ezt a bü-
nömet még két nagyobb rádiójáték és egy tévéjáték súlyosbítja. Mint érdekelt fél nem
érezem magam illetékesnek, hogy a többi pályatárs munkáját bíráljam, viszont talán nem
lesz érdektelen, ha beszámolok saját tapasztalataimról.

Mi az, ami nemcsak engem, hanem a mai színházat és közönséget a leginkább vonzza
Mikszáth műveiben? Egy szóban megjelölve: a **realizmus**. Az, hogy Mikszáth világosan látja
és hiven ábrázolja alakjait, akiknek színes egyéniségében és érdekes sorsában mindig
megszólal valami többlet: egy-egy korszak eszmévilága.

Az irodalmi ábrázolásnak számos fogása van, s Mikszáth remekül érti, hogyan lehet
néhány jellegzetes vonással az olvasó felé állítani alakjainak külsejét. Ennél azonban
jóval lényegesebb a **lélekábrázolás**, s ezt szolgálja az ezernyi anekdota, apróbb-nagyobb
történet, amely az alakokat meghatározott helyzetben mutatja be. Mozgásban látjuk őket.
Magatartásuk, viselkedésük, minden szavuk pontosan kifejezi jellemüket. Mikszáth regény-
alakjai nem csak életszerűek, hanem teljes emberek, színházi szemmel nézve kitűnő sze-
repek, függetlenül attól, hogy csak egyszer, epizód-szerűen jelennek meg, vagy ők a fő-
alakjai a történetnek. Az így jellemzett alakok úgyszólván személyes ismerőséivé válnak
az olvasónak Apró uram, a bolondos Pongrácz gróf, Katángy Menyhért, az öreg Gáspár,
Koperczky főispán, s annyi más – fogalomná vált.

Az anekdotikus emberábrázolásban az a vonzó a színpad számára, hogy az alakokat
cselekvéseik által mutatja be, s színpadnak épp ez a legalkalmasabb eszköze. Csakhogy a
regényalakokat, s az őket jellemző történeteket a regényíró kedve és tehetsége szerint
szinte korlátlanul szaporíthatja, a drámaíró viszont nem. Sok minden köti őt. Először is a
színtársulat létszáma. Aztán a színmű megszabott terjedelme, aránylag kevés helyszín-
lehetősége. És sok egyéb közt, de talán ez a legfontosabb, a színész és a közönség igénye.

Ha egy alak – mondjuk a Noszty fiúban Bubenik – egyszer a színpadra lépett, egy
nekivaló, jó jelenetben bemutatkozott, akkor őt többé nem szabad eltüntetni a történetből
vagy egyszerű statisztává degradálni. Választani kell tehát: vagy egyáltalán ne lépjen a
színrre, vagy szerepeljen a továbbiakban is, ahol a regény már nem ad segítséget.

Ez a Bubenik például pokoli ravaszsággal ejti át a krapeci parasztokat, hogy ássák
ki ingyen Koperczky báró jégvermét, sőt még fizetnek is neki, hogy megengedi. Remek
furfanggal bolondítja el a főkötő-örököt, hogy azok önként adjanak két fekete gyöngyöt
a féltve őrzött családi kincsből. Am ha ezt az önmagában nagyszerű jelenetet Noszty Feri
és Tóth Mari tervezett házasságához viszonyítjuk – s a színdarab erről szól – ahhoz igen
kevés a köze. Annyi, hogy Koperczkynek a főispáni beiktatás miatt pénzre van szüksége.
D maga a főispánság is alárendelt jelentőségű a drámai cselekmény szempontjából.
Koperczkynek azért kell főispánná lennie, hogy hatalmaskodása és furfangja révén Ferit
szolgabíróvá tehesse abban a járásban, ahol Tóth Mari lakik. Vagyis a drámai cselekmény
felől nézve nemcsak Bubenik epizódalak, hanem az a Koperczky is, akiről szól a
regénynek szinte harmada.

Talán ez a példa megvilágítja, miféle kincseket kap a dramatiszáló az anekdotázó
regénytől, s ugyanakkor mennyi problémát. Egyfelől vétek kihagyni bármelyik részletet.
Másfelől a színpad gyorsabb, célratörőbb cselekményt kíván, s minél előbbre halad, annál
kevesébb bírja el a kitérőket.

A színpadi átdolgozást én mindig úgy fogtam föl, hogy amennyire csak lehet, hűnek
kell maradni az eredeti mű szelleméhez. Persze a „mű szelleme” mindig önkényesen értel-
mezhető, hiszen az egyik olvasó ezt a részletet érzi döntőnek, a másik amazt. Ugyancsak
ingatag fogalom az is, hogy „amennyire csak lehet”, hiszen a színpadon nemcsak a szöveg
érvényesül, hanem a színészi játék, tehát gyakran fölöslegessé válnak olyan mondatok,
amelyek a regényben nagyon is helyénvalók. Elvileg tehát abból kell kiindulni, hogy mivel
Mikszáth kitűnő regényeket írt, az átdolgozóknak ugyanígy be kell tartania a dráma szabály-
szerűségeit, s lehetőleg a regény értékéhez fogható színpadi művet kell alkotnia. Mondanom
sem kell, hogy ez gyakorlatilag igen nehéz, s mindig csak hozzávetőleges eredményt
lehet elérni.

Néha elég egy epizódot más szituációba helyezni, de gyakran tovább kell menni.
Mikszáth, mint minden regényíró nemcsak alakjain keresztül mutatja be az életet, hanem
mint fölöttük álló elbeszélő, a saját szavaival, gondolataival is. Ez már kívül esik a színház
eszköztárára, hacsak föl nem lép egy narrátor – aki az én megítélésem szerint nem illik
Mikszáth stílusához. Az ő írásainak vonzóereje életszerűségében rejlik. Az olvasó együtt él
az alakokkal, s ezt a meghitt viszonyt megrontaná egy folyton előlépő narrátor, aki pusztá
jelenlétével állandóan figyelmeztetné a nézőt, hogy mindaz, amit lát, csak mese.

Mikszáth, az író azonban gyakran beszél gondolkozik úgy, mint egyik-másik alakja, s így az írói reflexiók egy részét szájába lehet adni némelyik figurának. Sőt olykor érdemes az írói megjegyzések elmondásáért fölléptetni egy-két mellékfigurát, aki a regényben tán csak föl villanó statiszta volt. A Sipsirica színpadi változatában például a tabáni vendéglő két névtelen törzsvendége közt alakul ki valami apró nézeteltérés, aminek kapcsán meg-elevenednek Mikszáth remek apró megfigyelései.

Hasonló módszerrel próbálkoztunk a Körtvélyesi csínyben. A történet hőse, az események mozgatója Katánghy Menyhért, csakhogy ő a regényben a háttérből mozgatja az intrikákat, s alig egy-két pillanatra lép elő a homályból. Itt a darab egyik jelenete kikerekedett abból a vasúti élményből, amelynek a regényben maga az író volt az egyik szereplője. Drámailag igen fontossá vált az a jelenet is, ahol Menyus elveszített mandátuma helyett másikat kér a minisztertől, s nyomban intézkedik, hogy Körtvélyes polgármestere és a főispán egy-két támogató szót kapjon. Ez a jelenet megvan ugyan a regényben, csakhogy túlságosan rövid lenne a színpadon, hiányzik a megfelelő körítés. A regényben egy-két utalás fölillantja a Klub és a miniszter képét de ennyi a színpadon súlytalan lenne. Itt Mikszáth egyik írásait, karcolatait lehetett fölhasználni.

Végül azonban, ha minden kötél szakad, a dramatizáló kénytelen saját leleményére támaszkodni. Mivel ilyenkor az átdolgozó teljesen beleléssa magát Mikszáth írásaiba, némi gyakorlattal stílusát is tudja utánozni. A színészi alakítás egységbe foglalja az eredeti és az utánzó, s a közönség többnyire észre sem veszi a különbséget. Annál inkább maga az átdolgozó, mikor aztán később beül egy előadásra. Úgy érzi, mintha az eredeti Mikszáth-mondatok elnyűhetetlen bőrből lennének, az ő mondatai pedig szétmállanak, mint a rongy.

Elnézést az őszinteségért, de ez az igazság. Befejezésül mégcsak egyet. Húsz éve, hogy Karinthy Ferencsel együtt darmatizáltuk a Körtvélyesi csínnyt, s a darabnak igen szép sikere volt a Madách Színházban. Most a Nemzeti Színház tűzte a műsorára, s összeültünk Karinthyval, hogy nem kellene-e egyet-mást még csiszolni roita. Újraolvastva is tetszett mindkettőnknek, de némi fejtörés után Karinthy mégis azt mondta:

– Egészen jó darab ez, sőt kitűnő is lehetne. Csak azt húzzuk ki belőle, amit mi írtunk bele.

NACSAĐY JÓZSEF

Szegedi kirándulások

Köztudott – s különösen a szegediek emlékeznek rá –, hogy Mikszáth 1878 nyarától 1880 végéig szegedi újságíró volt, a Szegedi Napló munkatársa. A város és az író kapcsolatának történetében nevezetes esemény az 1910 januárjában rendezett, az országos ünneplést megelőző, Mikszáth 40 éves írói jubileuma alkalmából rendezett szegedi ünnepség. Arról, hogy a közben eltelt harminc esztendő alatt hogyan alakult a város és az író kapcsolata, jóval kevesebb szó esett. Pedig az általában „eseménytelen”-nek jellemezhető Mikszáth-élettrajz vonatkozásában sem lehetnek érdekeltenek az írónak azok a szegedi „kirándulásai”, amelyekről tudunk ugyan, de részleteik jobbára ismeretlenek. Ez alkalomból az ilyen kirándulásokról adunk – emlékeztetőül – vázlatos áttekintést.

„Ki a Tisza vizét issza...”

Ha nincs is bizonyítékunk arra, hogy Mikszáth ivott a Tisza vizéből, mégis betelt rajta a dalba foglalt szólásmondás.

A városból való elmenetele is csak félig volt elszakadás. A Szegedi Napló akkori szerkesztőjével, Enyedi Lukáccsal megegyezett, hogy bárhová szegődnek, a laptól nem válik meg, hetenként fog Szegedre tárcákat küldeni. E kötelezettségének igyekezett is eleget tenni. Ha az 1881. év folyamán a Szegedi Naplóban megjelent tárcáit, elbeszélé-

seit, kisebb cikkeit a Pesti Hírlapban közzét Mikszáth-írásokkal összevetjük, azt kell mindanunk: megosztotta szívét és idejét Szeged és a főváros között, hiszen a pesti cikkek egy része is Szegedről, szegediekről szól. Amikor pedig megkapta évi szabadságát, első dolga volt Szegedre látogatni.

Trefás cikkben jelentette be tervét szegedi barátainak: Mehádiára szándékozik ugyan utazni, de útközben kiszáll Szegeden „De minek is beszélek? Megyek is én Mehádiára – a pokolba? ... Szegeden kiszállok, s ha ott egyszer kiszállok, száz forintot lehet tenni egy hitvány spielmark ellen, hogy ott maradok Mehádia helyett a porfűrdőben ... Én igazán nem hiszem, hogy meglátom valaha életemben Mehádiát, míg Szegedet nem építik máshová – messzebb az útból...” – írta.

Még a Szegedi Híradó – pedig de sokat támatta annak idején Mikszáthot! – is örömmel kapta föl a hírt és már előre szívből üdvözölte Mikszáthot, mint a város „nemes barátját”.

A „nemes barát” valóban nem igyekezett továbbutazni Mehádiára (pontosabban a Mehádia vasútállomástól 7–8 kilométerre fekvő, európai híru Herkulesfürdőre). Tíz napot töltött a „porfűrdőben”. Ha valaha ráilletett Szegedre ez az elnevezés, akkor ez idő tájt igazán ráillet. Az árvíz után újjáépülő város sok földes, rendezetlen utcája, az úton-útfélen főlhalmazott építőanyag, a Tisza partjáról a Széchenyi tér közepéig benyúló vár lebontásából származó, óriási mennyiségű törmelék kézzelfogható, sőt belélegezhető valósággá tette a nem éppen hízelgő titulust.

Augusztus 3-án érkezett meg – újságírói „potyajeggyel” – Mikszáth Szegedre. Elintézte ügyes-bajos dolgait a Napló szerkesztőjével, meg Bába Sándorral, A tóth atyafiak kiadójával, bizonyára fölvette az esedékes honoráriumokat. Ezzel elvette minden gondot, Fel-mayer Jánossal (a híres helyi képfestő familia bohém-társaságokban forgó fiával), Kalmár István fiatal ügyvéddel meg a többi szegedi jóbaráttal beállította a „Prófétás Gyuri” néven közismert Ferenczevs Györgyhöz, a Próféta vendéglő tulajdonosához, s elfeledkezve Herkulesfürdőről, folytatta az előző év Szilveszter napján abbahagyott sorát a vidám szegedi estéknek. Hogy a következő napokon mi történt, mi nem, arról nem szól a krónika, de bizonyosan megfordult Enyediéknél és meglátogatta Zsótér Mariskát, Enyedi sógornőjét is (hiszen ekkoriban még leveleztek egymással) és benézett az általa annyiszor megírt „Arany Oroszlán”-hoz címzett vendéglőbe is.

A tíz naphoz jutott idő arra, hogy valóságos fürdőzésre is sort kerítsen barátaival. Elutaztak Orosházára és kimentek Gyopárosra, ahol – mint maga írta – nagyon tetszett neki az a – akkor még úgy látszik pikantéria számba menő – szokás, hogy kabinok hiányában az elegáns dámák is minden feszélyezettség nélkül vetkeztek a tó partján fürdőruhára, pusztán bő szoknyáik és holmi lepedők spanyolfala mögött.

Az ekkor Szegeden töltött tíz naphoz az utolsó történetét is saját írásaiból iemerjük. A „Minél kevesebb mozgás” c. társa szerint az utolsó éjszakát a Felsővárosi Kaszinóban töltötte, ahol Ónodi Kálmán híres primás hétszer játszotta el a kedvéért a „Korcsmárosné, nekem halat süssék kend...” kezdetű nótát, s vele tartó barátai vállalkoztak arra, hogy Herkulesfürdőre is elkísérik. A cimborák – míg Mikszáth a szállására ment a holmijáért előre kihajtottak az állomásra. Csomagolás közben vette észre az ifjú író, hogy szabad-jegyét valahol elvesztette. Visszasietett a Kaszinóba, s szerencséjére – a Kaszinó gondnoka segítségével – az asztal alatt meg is találta. Azután meg valami babos kendőcskét kellett megkeresnie, amelyért – állítólag – két nappal töltötte meg szegedi tartózkodását ... Így azután éppen hogy csak elérte az indulóféliben lévő vonatot, amelyben izgatottan várták barátai.

A „látogatások esztendeje”

Ha az 1881-es év végén – némi kimagyarázkodások kíséretében – meg is szakadt a szerződéses viszony Mikszáth és a Szegedi Napló között, s el is háritotta a Szegedi Híradó ajánlatát, az 1882-es esztendő szinte megosztotta Budapest, Szeged és volt feleségének lakóhelye, Mohora között. Az év nyarán négy alkalommal tartózkodott Szegeden, s egy ötödik alkalommal is szándékában volt meglátogatni „fogadott szülőföldjét”.

A jó palócok megjelenését követő, A tót atyafiak nyomán támadtakat is fölülmúló, számára szokatlanul zajos, fűrésztő ünneplések, szereplések közben, amikor pihenésre, ki-kapcsolódásra gondolt, Szeged és az itteni baráti kör jutott eszébe. 1882 márciusában írta Mauks Ilonának:

„Elsőjén megjövök (t. i. Bécsből) és pihenek egy hónapot, azaz Szegedre megyek, az én kedves Szegedembe, ahol nem vagyok „nagy ember”, hanem csak otthon szívesen látott vendég, akik időről időre hazavárnak . . .”

A Húsvétot – az évben április 9-re esett – töltötte akkor Szegeden. Bizonyára meglátta a Zsótér-lányokat, s vidám estéket töltött barátaival, akik neheztelve a végül mégis rövidre szabott látogatás miatt, megígértették vele, hogy hamarosan visszatér közéjük. Maga így számolt be volt feleségének, akivel már az újra egybekelés szálait szövögették, egyben kilátásban lévő újabb szegedi útját is bejelentve:

„A Húsvétot mint olvashatta, Szegeden töltöttem, igen kellemesen. Most már vagy tíz napig Pesten leszek, s csak a harmadik hét elején megyek ismét Szegedre.”

Mivel pedig a hírnév megbosszulja magát néha, a tervezett tíz pesti nappól néhányat Debrecennek kellett ajándékoznia. A Petőfi Társaság ugyanis Jókaival együtt Mikszáthot is elvitte oda felolvasó ülésre.

Alig érték vissza, a Pesti Hírlap máris elárulta az újabb szegedi út tervét és április 19-én örömmel jelenthette a Szegedi Napló: „Mikszáth Kálmán pár napi pihenőre városunkba érkezett.”

A pár nap szerdától vasárnapig, április 23-ig tartott. Úgy látszik, Mauks Ilona – tudva a Zsótér Marival váltott levelekről – neheztelt a gyakori Szegedre utazásokért, mert Mikszáth, mintegy megnyugtatóul Szegedről is írt hozzá egy levelet, s ebben már a visszautazás időpontjáról is tájékoztatta: „ . . . néhány nap óta Szegeden mulatok, . . . vasárnap Pestre érve csak rövid, mindössze három-négy napot fordíthatok lapunk (a Pesti Hírlap) fölélnkítésére, s ismét több napra távozom a fővárosból . . .”

Addig is, míg tervét valóra váltotta, vidáman töltötte ideit és kellemes kártyajátzóban is része volt. Többek között a város újjáépítését irányító királyi biztosság magasrangú hivatalnokaival is játszott. Eltávozása után a szegedi újságírók valamelyike meg is emlékezett a nevezetes játszmák egyikéről a Szegedi Naplóban, s eszerint Mikszáth „megkopasztotta kellőképpen” egyik partnerét. A pletykázás nem esett jól Mikszáthnak, és május 3-án Pestről keltezett levelében panaszkodott Mauks Ilonának, hogy a sajtó ráles, szívesen ír róla, de nem kellemes számára az olyan népszerűség, mely magánügyeit is „a piacra hurcolná”.

Alig telt el egy hónap, hivatalos ürgy is akadt az újabb szegedi kirándulásra. Tisza Lajos, az újjáépítés királyi biztosa – az újjáépítés elért eredményeinek propagálására – amolyan nagyszabású sajtófogadást rendezett. Képviselőkből és nevesebb lapok munkatársaiból összeválogatott társaságot hívott meg május második felében a városba. A Pesti Hírlap azt írta a „szegedi expedíció” tervéről, hogy Mikszáth vállalta a fővárosiak kálauzolását Szegeden.

Bármennyire hivatalos volt is a május 19-i vendégeskedés, Mikszáth rátalált az őt illető megkülönböztetett szeretet gesztusára ezúttal is. A Hungária szálló éttermében rendezett vacsorán „Pályi polgármester egy jegyzőkönyvi kivonatot nyújtott át – írta észrevehető büszkeséggel Mauks Ilonának – melyben a város „fogadott fiának” deklaráltak, kérve, ők is osztozhasanak dicsőségemben s magukénak vallhassanak. Kijelentettem, hogy büszke vagyok rájuk, s hogy szülőföldemhez „már” egyetlen kapocs sem fűz.” Annak igazolásául, hogy mindez megtörtént, az egyik szegedi lapot is elküldte Mauks Ilonának.

Nyári szabadságának fölhasználásáról gondolkozva ismét eszébe ötlött Szeged, s az 1881-es mehádiái út emlékei is fölbukkantak a város „fogadott fiá”-vá deklarált író emlékezetében. De az is eszébe juthatott, hogy volt felesége és ismét menyasszonya nem nagyon szíveli szegedi nexusait. Ezért aztán így írt neki nyári terveiről:

„ . . . Borostyáni (Nándor) holnap hazajön, s akkor én veszek szabadságidőt s megyek valamerre. Talán Mehádiára, mely azért is jobb nekem, mert ott útbá ejttem Szegedet is, ahová még egyszer okvetlen el kell mennem – mert azután . . . azután vége Szegednek.”

Hiába fogadta azonban, hogy „aztán vége Szegednek”, menyasszonya megsokallhatta a szegedieket, mert Mikszáth ekkor nem utazott sem Szegedre, sem Mehádiára. Betegségére hivatkozva maradt el a fővárosi író- és művészkörök nagyszabású, júliusban rendezett társasutazásáról is, amelynek célja az Al-Duna megtekintése volt, s útbájtették Szegedet is. A különös az, hogy amerre a társaság haladt, a helyi lapok sokhelyütt említették a kirándulás neves résztvevői között Mikszáth nevét is. Így azután Mikszáth kénytelen volt igazolni magát. Július 23-án írta Pestről Ilonának: „Az a gyanú van itt elterjedve,

hogy mivel neves írók nemigen mentek le az egy Pulszkyt kivéve, valakit kiadtak juxból úgy, mintha én volnék az . . . Szegedre csak a maga kedvéért nem mentem, — mert ott határozott aprenenzió lesz ebből. Sürgönyöztem, hogy beteg vagyok. Ebből pedig most az a bajom származik, hogy Zs(zótér) . . .ék lejönnek holnap-holnapután meglátogatni.”

Hogy Zsótérék valóban fölkeresték volna a „beteg” Mikszáthot, nem tudjuk. A távolmaradását jelentő sürgöny azonban későn érkezett Szegedre, mert július 23-án a Szegedi Napló is említette Mikszáth nevét a várt vendégek között, s csak utólag igazította helyre a téves hírt.

A nyár folyamán volt alkalma Mikszáthnak megnyugtatót megnyasszonyát, hogy nincs mit tartania a szegedi kirándulásoktól. Így azután november elején aggodalmak nélkül vághatott neki az újabb látogatásnak. A szegedi hírlapok szerint november 5–6-án járt a városban, Abrányi Kornél (a Zeneakadémia tanára, író), Bartók Lajos (népszerű költő) és Matolay Etele (talán Elek?) társaságában. Körülnéztek az épülő városban s a helybeliek „szűkebb körü” vacsorát rendeztek tiszteletükre a Hungária emeleti éttermében. (Voltak vagy huszonötben ebben a „szűkebb” körben.)

A viszontlátás örömebe, sajnos, öröm is vegyül. Ekkoriban készült a város eldönteni, hogy az újjonnan épülő színházban ki nyerve el az első színigazgatói tisztelet. Az országos érdeklődés középpontjában álló, legnagyobb vidéki város színházának vezetését megkaparintani üzleti szempontból sem volt érdektelen lehetőség. A pesti Nemzeti Színház színészei közül is akadt több aspiráns a szegedi direktorságra. A szegediek szenvedélyesen tiltakoztak a pesti direktorielltek protektorainak beavatkozása ellen, és a város Színházi Bizottsága, féltékenyen őrködve hatáskörén, igyekezett pártatlan (vagy talán szegedi szempontokat érvényesítő) döntésre előkészíteni a városi közgyűlést. Mikszáth és társai sem kerülhették el azt a gyanakvást, hogy ittjártukkor valamelyik fővárosi színigazgató-terelőt ültat egyengették. A Szegedi Híradó nyíltan meg is írta efféle föltételezéseit, amiből kinos polémia támadt Mikszáthtal is, de hamarosan szent lett a béke a város és az író között.

Szeged „feltámadásának” ünnepén

Az 1883-as év Szeged történetében az árvíz utáni újjáépítés befejezésének esztendőjeként szerepel. Nem azért, mintha ekkorra minden fölépült volna, amire a városnak szüksége volt, hanem ekkor járt le az újjáépítési kormánybizottság megbízatása, és a legszükségesebb középületek, lakások, utak stb. valóban elkészültek. A „rekonstrukció” ilyen értelmű befejezése alkalmat adott a nagyszabású ünnepségre. És ha már a király annak idején meglátogatta a „hullámsírba dől” várost, jelen kellett lennie „föltámadásá”-nak ünnepén is. Az egész esztendő a nagy ünnepre való készülődés jegyében telt el.

Mikszáthot, mint az eddigiekből sejthető, nemcsak a nevezetes alkalom és nem csupán a királlyal érkező országos celebritások csapata vonzotta ez évben sem Szegedre. Az ünnepély októberben zajlott le, de ő addig kétszer is megfordult a városban. Először január 22–23-án járt Szegeden. Nem tudjuk pontosan, mi hozta éppen akkor ide, de föltételezhető, hogy ekkor vonták be a szegedi tollforgatók azokba a beszélgetésekbe, tervezetésekbe, amelyek egy szegedi irodalmi társaság megszervezését célozták. Az ünnepi év hangulata is bátorította azt a városban évtizedek óta meg-megújuló elgondolást, hogy szegedi irodalmi társaságot kellene alakítani. Szégyen, hogy az 1873–1876 között működött Dugonics Kör óta nincs ilyen szervezet a legnagyobb magyar vidéki városban. Maától értetődött, hogy a tervezetésekbe Mikszáthot is bevonják a szegediek, hiszen rá is hívtak a mozgalom hangadói az irodalmi társaság létesítését szorgalmazó cikkeiben. Későbbi újsághír jelezte is, hogy Mikszáth a létesítendő Dugonics Társaság „szervező bizottságá”-nak tagja. (Sajnos, a Társaság ekkor csak formálisan alakult meg.)

Augusztus 11-én ismét Szegeden volt Mikszáth. Sejtethetően ekkor vállalt részt a nagy ünnep előkészítésében (mégis csak a város „fogadott fia” volt.) Hajdapi kiadójának, Endrényi Lajosnak segített emléklapot szerkeszteni, illetve őt kérték meg Endrényiek, hogy Pesten ismeretségi körét és friss hírnevét fölhasználva gyűjtsön a „Szeged Feltámadása” című ünnepi kiadványba nevezetes személyektől emléksorokat. Mikszáth hozzá is látott a munkához, hiszen a szívének kedves városról volt szó, no meg Burger Zsiamond, a másik szegedi nyomdász is szerkesztett hasonló, még lojálisabb emléklapot (Szeged Hálálja címen), s már csak az is sarkallta, hogy az övék külön legyen. Metszetek, kézirat-hasonmások, rajzok is kellett volna, s ezeket akkoriban csak Pesten lehetett elkészíttetni. Ezt

a feladatot is vállalta. Panaszkodva, idegesen írt is arról Edelényinek, hogy mennyi gondja-baja, sőt kiadása van emiatt. „Üdv és szerencse! Áldja meg önöket a vizek istene!” – fejezte be mégis kedélyes-lelkesen a levelet. S a „vizek istene” segítségével időre elkészült az emléklap.

Ha Mikszáth mint szegedi is részt vett az előkészületekben, az ünnepen is jelen kellett lennie. A Petőfi- és Kisfaludy Társaság is képviselőjéül jelölte ki ez alkalomra, de a Pesti Hírlap szerkesztősege sem delegálhatott nála alkalmasabbat a lap képviselőjére. Október 13-án érkezett Szegedre, mint „háromszoros” képviselő”. Amint cikkeiből és korabeli tudósításokból kiolvasható, valamelyik minőségben az ünnepek minden fontosabb epizódján (a Somogyi Könyvtár megnyitásán, a reprezentatív bálon stb.) jelen is volt. (A Somogyi Könyvtár emlékkönyvébe így írta be a nevét: „Mikszáth Kálmán, Tiszteletbeli szegedi.”)

„Hivatalos” utak

A királylátogatást követő tíz esztendő közül alig akadt egy is, amelyikben Mikszáth legalább egyszer ne utazott volna az újjáépített városba, legalább hivatalos minőségben. Volt alkalom, amikor csak terv maradt a szegedi látogatás. Ilyen tervezett, meg nem valósult, többé-kevésbé „hivatalos”-nak tekinthető látogatás alkalmat jelentett volna a Petőfi Társaság 1884. május 4-i szegedi vándorgyűlése. Ekkor ünnepelte egyébként a Szegedi Híradó főnállásának 25. évfordulóját. A vándorgyűlést őszig halogatták, végül mégis elmaradt. Azért Mikszáth kedves tárcalevélben csatlakozott a Híradót ünneplő szegediekhez. Csak terv maradt Mikszáth szegedi kirándulása 1891 tavaszán is, amikor a nagy hírű gyermeklap, „Az Én Újságom” szerkesztőségébe utazott Szeade „gyermek-népgyűlés”-t tartani. (Egyébként a gyermekújság bölcsőjét Szegeden ringatták. „Jó barát” volt a címe és Pósa Lajos szerkesztette.) Pósa és Sebők Zsigmond (az utóbbi is volt szeadei újságíró) ugyancsak invitálták Mikszáthot, újsághírek szerint kitűnő halpaprikás is várta a Baló-féle vendéglőben, de ezúttal sem sikerül Szegedre utazni.

1880-as évek második felétől – ha többnyire csak valamilyen hivatalos minőségben látogatott is Mikszáth a városba, a hivatalos időt rendszerint megtöltötte egy-egy nappal szegedi barátai kedvéért.

1886. október első napjaiban az előző évben leégett új színház újramegnyitására tartózkodott Szegeden. A megnyitó ünnepség közel akkorának ígérkezett, mint a „királylátogatás”, Tisza Kálmán miniszterelnök is kitüntette jelenlétével a várost. Jókait is várták, de betegsége miatt távol maradt. Pedig „Az aranyember” színpadi változatának egy jelenetét is előadták ekkor a szegedi színészek. Mikszáth már az előkelőségeket egy nappal megelőzve, október 1-én érkezett, s csak egy nappal Tiszáék elutazása után, 5-én távozott.

1887. május 7-én betoppant a szegedi „Nőiipar-kiállítás” megtekintésére. Ezúttal is még egy napot töltött a megnyitó-ünnepség után Szegeden és május 9-én utazott vissza a fővárosba. Ugyanebben az esztendőben már mint kormánypárti képviselő, „mamulek” jelent meg Szegeden, ahol inkább ellenzéki beállításának ismerték, s bizony most neki jutott ki a kötődő-csipkelődő megjegyzésekből, amelyeknek pedig ő volt a nagymestere. Az 1887-es választások után ugyanis Tisza Kálmán pártja nagy demonstrációt rendezett a városban. Szeptember 10-én érkezett Tisza Lajos – ekkor már mint a szegedi első választókerület képviselője. Mikszáth a megelőző napon érkezett és a szegedi fogadóbizottsággal együtt várta és üdvözölte Tiszát, akit annak idején éppen Szegeden annyit támadott, mint „rekonstruktor”-t. Másnap, vasárnap volt a szabadelvű párt ünnepélyes nagygyűlése a városháza közgyűlési termében, azután „városnézés” következett (az új körtöltéshez kocsiutak és néhány új gyárat látogattak meg). Tisza még aznap elutazott, de Mikszáth – a közben Szegedre érkezett népszerű poétával, Bartók Lajossal – szeptember 12-ét is szegedi barátaival töltötte.

Az újabb, 1899-es látogatás (október 11–14.) is úgy indult, mint az 1887-es szeptemberi. Ismét Tisza Lajos látogatta meg ez alkalommal is választóit, s hozzá csatlakozott Mikszáth. Annyival mégis más volt, hogy ekkor a „Csöngőlei Vadásztársaság” meghívására a vendég-sereg részt vett a Csengelén rendezett vadászacsorán (okt. 14.), ahol meglétek a jelen lévő Kálmánok nevenapját. Az ekkor Szegeden töltött négy nap valamilyen került sor arra a később szinte rendszeressé váló esetre, hogy Mikszáth néhány, fehér asztal mellett

elmondott anekdotája előbb látott nyomdafestéket a szegedi újságíró-utódok fogalmazásában, mint Mikszáthéban. (Békefi Antal: Az én Kálmán napom. Elbeszéli Mikszáth Kálmán.)

1891-ben ünnepségre készülődött – ahogy Mikszáth keresztelte el Szegedet – „a paprikák városa”. A 80-as évek katasztrófával fenyegető városgazdasági válságának tapasztalatain okulva a tanyavilág gazdasági és kulturális fölvirágoztatását tűzve ki célul, megkezdte a tanyaközpontok kialakítását. Az elsőt az úgynevezett „felsőtanyai kerületben”, a mai Balástyán létesítették. Ennek fölavatására hívták meg Tisza Lajost. A várakozás izgmát csak fokozta az örömhír, hogy az éppen hazánkban tartózkodó Munkácsy Mihály, aki a „Honfoglalás”-on dolgozott, szegedi rokonaihoz készül ugyanekkor látogatába. Ez időre készült el az 1829-ben, Széchenyi ösztönzésére alakult Szegedi Kaszinó Egylet új reprezentatív épülete is (Vörösmarty u. 5. sz., ma a Juhász Gyula Művelődési Otthon), s fölavatását a neves vendég jelenlétében tervezték megtartani. Mikszáthot – amint maga írta kilenc esztendő múlva visszaemlékezve – Tisza Lajos invitálta, hogy jöjjön Szegedre „Árpád apánkat keresni Miskával” (t. i. Munkácsyval, aki jellegzetes „ősmagyar feieket” keresett nagy történelmi tárgyú képéhez). Mikszáth nem kérte magát és október 24-én Munkácsyval és két képviselőtársával útrakeltek. Az új tanyaközponthoz másnap indultak, különvonaton, majd ünnepi lovasbandérium által kísért fogatokon. A tanyaközpont épületeinek ünnepélyes átadása után népünnepély következett originális birkapaprikással, táncmulatsággal. Ugyanaznap este volt a Kaszinó épület fölavatása is a városban.

Talán mondanunk sem kell, hogy bármily fényes volt is ez a vasárnap, Mikszáth korántsem érezhette magát olyan jól Szegeden, mint vagy tíz évvel ezelőtt. Amint maga írta Munkácsy halála után, a nagybeteg festőművész elszomorító idegállapota is lehangolta. A hivatalos ünnepségek és „népünnepélyek” sablonjai szerint lezajló program is meglehetősen sivár lehetett számára.

Az 1891-es tanyaközpont avatást újabb követte 1892 májusában. Tisza Lajos ezen is jelen volt. A Szegedi Híradó nagy garral jelentette, hogy az ünnepély máius 15-én lesz. Tiszát az igazságügyi államtitkár, a Nemzet c. kormánypárti lap főszerkesztője és három képviselő (egyikük Mikszáth) kíséri a városba. A Szegedi Napló – lévén ellenzéki – fitymálva jegyezte meg: „Ez a második kiadású közigazgatási dáridó szakasztott párja az elsőnek.”

A Szegedi Naplónak igaza volt, minden ugyanúgy történt, mint az elmúlt ősszel. Ezúttal nem volt ugyan Kaszinó-avatás. Ha azonban már a felsőtanyai központavatást kormánypárti korteskedésnek nevezhette a helyi ellenzék, most még több joggal tehetette (s tette is!), mert Tisza Lajos egyúttal képviselői programbeszédét is elmondta a város-házán. A tanyán az új paplakban ebédelték a pesti urak. Mikszáth Kálmán szellemes fordulatokban gazdag tószttal az Antaeus-legendából kiindulva éltette Ivánkovits János apátplébános képviselőjelöltet. (Mikszáth hasonlata nem vált valóra, mert Ivánkovits a választáson megbukott.)

A város értelmisége újabb kísérletet tett irodalmi kör alakítására, s 1892-ben végre sikerült elhárítaniok minden akadályt a Duqonics Társaság működtetésének útjából. Már az év elején megindult a tagtoborzás, Mikszáth is jelentkezett. A májusi tanyaközpont avatás időjén is szó eshetett az ügyről, tudniuk, hogy Tisza Lajos is megrágta támogatását. Őszre minden készen állott az alakuló díszgyűlésre, amelynek időpontját november 20-ra tűzték ki. Mikszáth az előző napon érkezett a közben Pestre települt Enyedi Lukáccsal, Beksics Gusztávval és Kállay Alberttel, a szegei főispánnal, aki egyébként keresztkomája is volt.

Mikszáth fölolvása az alakuló díszgyűlésen némi csalódást keltett. A szegediek ugyanis a helyi sajtó hírei alapján eredeti, kimondottan erre az alkalomra írott művet vártak tőle. A fölolvadás azonban a helyi ellenzék szemében népszerűtlen Tisza Lajosról szólt, s mi több, a fővárosi lapok egyike ezt a kedélyes karcolatot éppen a díszgyűlés napján közölte. Csak az javított a hangulaton, hogy Mikszáth ezt tréfás bevezetővel egészítette ki.

Kortesúton

A legkínosabb találkozósa Mikszáthnak Szegeddel 1904-ben történt.

Országos sztrájkok, általános politikai válság felhőitől volt borús a nyáreleje, mikor a választások lezajlottak. Bánffy Dezső új nacionalista pártja is sorompóba lépett. A pártvezér Szegeden jelöltette magát. Tisza István, a miniszterelnök minden áron meg

akarta tartani pártjának legalább az egyik szegedi mandátumot, s a kormánypárti kortesek Mikszáthot is magukkal vitték a választásokat előkészítő akcióra. Szeged közvéleménye meglepetve fogadta Mikszáth kortesútjának hírért. Régebről ellenzéknek ismerték, azután Tisza Kálmán hívének, a 90-es években Bánffy mellett látták számos kérdésben, s most Tisza István jelöltjét támogatni érkezett a városba. Különösen a Bánffy mellett kardoskodó Szeged és Vidéke nyilatkozott elkeseredetten és gúnyolódva Mikszáth politikai szerepvállalásáról.

Az író május 29-én érkezett Szegedre. Beszéde a kormánypártot is, Bánffy híveit is kielégítetlenül hagyta. Az eszményi liberalizmus mellett szólt, amelynek létesítményeit a Tiszákban (Kálmánban, Lajosban és Istvánban) látta. Az aktuális politikai kérdésekben viszont meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott:

" . . . Hiszen, ami a nemzeti vívmányokat illeti és az önálló vámterületet, hát nem akarjuk mi az önálló vámterületet? Hiszen én is azzal a programmal léptem be. (Derűltség). . . . Akarom és akarja Tisza István is (élénk éljenzés) és ha lehetséges lesz, megcsináljuk. Vagy ők (t. i. Bánffy és pártja) talán megcsinálják, ha nem lehetséges? (Derűltség). . . . Mélyen tisztelt uraim, nem kell itt sokat okoskodni. Szeged politikai hivatásának iránya világosan ki van jelölve. Az a szobor, melynek avatása a legközelebb meg fog történni Szegeden (t. i. Tisza Lajos szobrát), méltó jelképe annak a köteléknek, mely a Tisza család és Szeged között fennáll. (Éljenzés) Most Tisza István gróf Magyarország kormány-elnöke és nem más. Az, hogy Tisza István, ez az erős jellemű, férfias szívű, igaz politikus ül az ország kormányelnöki székében, szinte azt látszik bizonyítani, hogy nehéz idők járnak Magyarországon fölött, azért jelölte őt ki a Gondviselés. Ő az egyetlen letéteményese a sziklaszilárd szabadelvű politikának. Ugyan mi lenne velünk, polgárokkal, ha az ő pozíciója meggyöngülne? Azért éltetem én igen tisztelt Rónay Jenő barátomat, mint a liberalizmus hivatott harcosát . . ." (A Szegedi Híradó 1904. máj. 30-i száma alapján.)

Bánffy fölényes Szegedi győzelme és Tisza István szegedi jelöltjének, Rónay Jenőnek csúfos veresége országszerte föltűnést keltett, s a gúnyolódásból Mikszáthnak is bőségesen kijutott, aki szükségtelenül exponálta magát. A Tisza-párt szegedi veresége bizonyára közrejátszott abban, hogy Tisza Lajos szegedi szobrának fölavatására (1904. jún. 12-én) Mikszáth nem jött el, pedig a lapok a meghívottak közt említették a nevét.

A szerencsétlen kortesút kínos emlékét szerencsésen elfeledtette mind Mikszáth-tal, mind a szegediekkel az 1910-es jubileumi ünnepség, amelynek során Szeged a vidéki városok közül, az író szándékából abba a kivételes helyzetbe került, hogy Mikszáth egyedül ide utazott el a számos hasonló meghívást elhárítva. Ekkor mondot, őszinte megindultságú szavai örökre megpecsételték a város és az író bensőséges kapcsolatát.

CSANDA SÁNDOR

Mikszáth életművének szlovák sajátosságai

A százhuszonöt évvel ezelőtt született klasszikus magyar elbeszélőről Pavel Bujnák szlovák irodalomtörténész szellemesen azt írta, hogy korának legjelentősebb szlovák írója volt. Ezen persze elsősorban Mikszáth műveinek tartalmát, azok szlovák sajátosságait értette, noha azt is állítja, hogy az író sosem tagadta meg szlovák származását és kötelességének tartotta a szlovákság költői ábrázolását. Valamikor a Balassiak családi birtokához tartozott a Kürtös patak völgye, s azt a helyet, ahol ez a patak az Ipolyba ömlik szintén rólok nevezték el Balassa-gyarmatnak. Az egykori uradalom szívében feküdt Sklabina (Szklabonya), írónk szülőfaluja, a történeti feljegyzések szerint igen régi település (a XIV.

Az író születésének 125. évfordulóján, Vel'ky Krtisen (Nagykürtösön) tartott előadásából

században már temploma is volt). A falu nagyrészt szlovák lakosságú, s Mikszáth apja mint elszegényedett kurtanemes itt a kocsmát és a mészárszéket bérelte, később pedig gazdálkodott. Anyja, Veres Mária, a szomszédos Ebeck községből származott, Nagykürtösön kötött házasságot írónk apjával, aki még Mixadt-nak írta a nevét. Mint a Vel'ky Krtis-i evangélikus egyházi anyakönyvben ma is olvasható, Kálmán fiúk 1847. január 16-án látta meg a napvilágot, s már másnap megkeresztelte a szlovák evangélikus pap.

A kis Mikszáth gyöngye testalkatú és félnék gyermek volt. Életrajzírói feljegyezték, hogy nehezen tudott elaludni, ezért szülei öreg falusi mesemondókat hívtak ágyához, így ismerkedett meg egészen kisgyermekkorában a szlovák népköltéssel, s vált később Jókai után ő maga is kiváló mesemondóvá. Sok szép népmese és népdal haláláig megmaradt emlékezetében, s hatásuk, nyomuk megtalálható az írónak szinte valamennyi jelentősebb művében. A szlabonai elemi iskolában egyébként nem tartozott a jó tanulók közé, s írása is csúnya volt. Tizenhárom éves korában szülei beírták a rimaszombati protestáns középiskolába; itt már jobban tanult, s írói ambíciója is felébredt. Osztályuk egyszer kirándult az Aggteleki cseppkőbarlangba, s Mikszáth az önképzőkör számára kedvesen megírt beszámolót készített a kirándulásról, amely azonnal felkeltette a diákság érdeklődését. Az író rimaszombati diákjeit egyébként részletesen feldolgozta Veres Samu a rimaszombati protestáns főgimnázium 1910. évi értesítőjében. A rimaszombati gimnáziumnak azonban csak hat osztálya volt, s azután Mikszáth abba a stianica (selmeci) líceumban folytatta tanulmányait, amelyben valaha Petőfi is tanult.

Szülei Mikszáthot — akárcsak valaha Petőfit — azért küldték Selmecre, mert az itteni líceumnak igen jó híre volt. Itt is jól tanult, és gyakran szerepelt az önképzőkörökben. Diák létére bámulusos élességgel figyelte meg a selmeci és Selmec környéki életet, melyet később igen sok művében ábrázolt. 1866-ban itt tett érettségi vizsgát, s utána már nem tért vissza Selmecre. Az író ezután elhagyta szülőföldjét, Pestre ment jogászodni, majd a balassagyarmati vármegeyházán hivatalnokodott. Ekkor már elbeszéléseket is írt. 1871-ben jelent meg *Ami a lelket megmérgezi* című novellája. A megeyházán szerzett tanáskodásait rövidesen meg is írta a *Tekintetes vármegeyében*, s ebben Nicsy István néven főszolgabíráját, későbbi apósát, Mauks Mátyást is emlegette.

Ebből az időből származik az *elfelejtett rab* c. novellája, melyben élesen világít rá a megyei urak cinikus nemtörődömiségére. Vrana Mihály csószt beidézik a megeyházra, és a szolgabíró részegség címén bezáratja (bosszúból) a színjőzön szegényembert. A szolgabíró közben elmegy a szomszédos fürdőbe, és megfedkezik az étlen-szomjan maradt rabról. Amikor visszatér, szabadon bocsátja a jámbor szlovák csószt, aki még hálából kezét is csókol kegyetlen urának, s később még egy kosár szőlővel is megajándékozza „jó-ságáért”. Az író mindezt leleplező szöndékú realizmussal ábrázolja.

1873-ban Mikszáth megpályázza a megyei aljegyzőséget, de az urak ezt az állást másnak adják, s ő kénytelen díjtalan állást vállalni, Balázs József balassagyarmati ügyvédnél. Itt látta meg az elszegényedett dzsentri teljes anyagi csődjét, s itt ismerte meg a notorikus perlekedőket, akikről oly gyakran szól későbbi írásaiban. Az író véna azonban egyre erősebben lüktetett benne, s elment Pestre, hogy csupán az irodalomnak élhessen. Pesti tartózkodását azonban meg kellett szakítania a nógrádi pestis miatt, amelyben szülei is elpusztultak. Az 1873-as évet azután szülőfalujában töltötte, s éjszakánként pász-tortúz mellett hallgatta csószuk elbeszélését. A nógrádi csapás emlékét *A fekete város* c. regényben, az oszgyáki kolera leírásában idézi fel. 26 éves korában megnősül, de nem-sokára azt tapasztalta, hogy nem tudja feleségét eltartani, válást ajánlott neki. Ekkoriban még labkért sem tudott fizetni, bűtörát is elárverezték. Később azonban népies, színes novelláival utat tört az elismeréshez, s ezután újból elvette első feleségét.

1878 végén Szaqeden tagja lesz az ellenzéki Szegedi Napló szerkesztőségének. 1881-ben pedig a Pesti Hírlap vette fel munkatársai közé. Ebben az évben jelent meg előbb *A tót atyafiak*, majd néhány hónappal később *A jó palócok* című novelláskötete. Mikszáth a Pesti Hírlap hasábjain kezdte meg a nagy népszerűségnek örvendő *Országgyűlési karcolatok* közlését. Irodalmi munkássága manórá vonja az egész ország olvasókörtségének figyelmét. 1887-ben Tisza Kálmán támogatásával országgyűlési képviselői mandátumot kapott a kormánypárt tagjaként. Ekkor lesz országszerte ismert, beérkezett íróvá.

Mikszáthot írói fejlődésének első szakaszában főként szülőföldjének, Nógrádnak elbájoló természeti szépsége, falvainak s e falvak szlovák és magyar lakosainak élete ihlette. Írói hírnevét is e témakörökről szóló elbeszélésgyűjteményeivel alapozta meg. Mikszáth

ezekben azt a paraszti világot ábrázolja, amelyben még élnek a feudális előítéletek, népi hősei még öntudatlanok és alázasosan hajlonganak uraik előtt. De a terjedelmesebb novelláiban már társadalmi problémáknak, szegények és urak társadalmi összeütközésének is hangot ad.

Mikszáth írói fejlődésének első szakaszára az önálló írói hang keresése a jellemző. Első nagy és döntő sikerét két kis gyűjteménnyel, **A tót atyafiak** és **A jó palócok** című falusi tárgyú novelláival aratta, melyben szülőföldje népéről mondott el édes-bús történeteket. Ezeknek az apró elbeszéléseknek, rajzoknak legfőbb jellemzőjük a balladás rövidség és tömörség: formai bravúrjuk és tartalmi változatosságuk, főleg pedig előadásuk bája, kedvesség egyszerre meghódította a közönséget. A tót atyafiak négy nagyobb novellát, A jó palócok tizenöt apró elbeszélést tartalmaz. Maga a cím jelzi, hogy A tót atyafiakban a szlovák elem és környezet dominál. A legtöbb szlovák motívumot első nagyszerű elbeszélésében találjuk. A brezinai akol bacsója, Olej Tamás irodalmunk egyik legmegnyerőbb népi hőse, akinek az akol a mindene, mégsem adja oda a lányát a Talári hercegnek, mikor azt leányáért felkínálja. Olej Tamás a hegyek kemény és igazságos fia. Hatalmas alak, az első pillanatban az erdők uraként lép elénk, a valóságban azonban jobbágy, a Talári herceg szolgája. „A haja térdig ér és nagy sárga fésűvel van megtűzve. Vállai izmosak. Gondolkozik mindenről, de csak saját multságára, nem cseréli ki a gondolatait senkivel. Multságából gondolkozik, és ez sohasem rossz multság.”

A felajúított brezinai akolnak az éjszakában messzevilágító lángja egy tragikus népi hős alakját világítja meg előttünk.

Bede Anna tartozásának minden sorából két lánytestvérnek egymásért mindenre kész szeretete lángol.

Lapaj, a híres dudás című novellában a földbirtokos által meggyalázott fiatal lány aikáról hallatlanul merészen hangzik az átok – „verje meg őt az isten, amikor ébren van és amikor alszik”. Az általában gúnyolódó Mikszáth mély szeretettel és kedves humorral ábrázolja falusi alakjait, Lapai, az öreg dudás potom áron eladta messze földön híres legféltettebb kincsét, a dudáját, hogy megmenthessen egy árva gyermeket és tejet szerezhesen neki. Csoda történt egy öregember lelkében, az egész életét magányban leélt Lapaj élete alkonyán megtanult szeretni.

Mikszáthnak a romantikusból realistává fejlődő alkotó módszere, stílusa jellegzetes sajátosságot, új szint jelent irodalmunkban. Az ő műveivel vonul be először művészi szinten a magyar irodalomba a szlovák ember, annak népviselete, szokásai, ő beszél először nehéz munkájáról, amellyel a betevő falatért küzd. Egyszóval emberszámba veszi az addig észre sem vett, nemzetiségében és emberségében egyaránt elnyomott népet. Iól látja a jogtalanságokat, de osztályhelyzete és társadalmi hovatartozása gátolja a tárgyilagos szemléletben. A szlovákokkal szemben kialakított nézete nem egyöntetű, bizonyos kötöttséget látunk felfogásában. Tükröződik ebben egyrészt az úri, nemesi szemlélet, amely a parasztot naív gyermeknek nézi, mosolygó jóindulattal ugyan, de mint komoly társadalmi tényezőt nem akarja tudomásul venni, (ez az „álpaszti arc”). Máskor előtör Mikszáthból az együttérző ember. Ilyenkor belülről nézi a parasztot, akinek látszólagos békés együgyűsége mögött hatalmas szenvedélyek viharzanak, akinek erkölcsi törvényeit a természeti tényezők szabják meg, nem a huzak társadalmi szokások, pl. a brezinai juhász nem sírt a felesége temetésén, mert nem akaródzott neki, de magában egész életében siratta és bánkódott utána. Hőseinek belső világát a népköltészet segítségével igyekszik megközelíteni. A szlovák népköltéssel még egészen kiskorában ismerkedett meg.

Mikszáth a szlovák irodalommal is megismerkedett még selmeci diákkorában. A gimnázium filozófia- és latintanára, Suhaida hetente kétszer szlovák irodalmat is adott elő. Ezek az órákon ismerkedett meg Mikszáth a nagy szlovák költő, Andrej Sládkovic költészetével, (néhány írásban Slankovicként emlegeti). A szlovák nyelv később is a hajdani boldog gyermekkor emlékéit idézte fel benne, nincsen olyan műve, amelyben szlovák vonatkozást ne találunk. Saját stílusában számtalanszor előfordulnak szlovák szavak és mondatok is, pl. povedálni, tratyogni, zapeska, dusa mója, szesztra, halina stb.

Mikszáth előadómódjában, stílusában sokat merít a népnyelvből és a népköltészet stílusából. „Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól” – írja saját módszerének jellemzésére. Már Rubinyi Mózes megállapította Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve c. könyvében, hogy „a fordulatok, áthajlások, sztereotip kifejezések mind többnyire a néplélek alkotásai, vagy továbbfejlődésének ezek analógiáira. Mert Mikszáth

népiessége sajátos, művészi népiesség". Gyakran találunk elbeszéléseiben népmesei fordulokat, ilyenek például az ellentétes ismételtetések: „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy gazdag juhász ezen a tájon, de olyan gazdag...” (Magyarország lovagvárai) „Csüggedten ballagunk a piacon, most már igazán nem tudva mitévők legyünk, mikor csak honnan, honnan nem, ott terem Pernye Mihály.” (A tekintetes vármegye)

Ugyancsak népmese színezetű az a stílusfordulata, melyet magára utalásnak lehetne nevezni: elbeszélése közben, mintegy közbeszólással magára tereli a szót. „Az anyóka kalácsot dagasztott, s uram bocsásd, valami száz esztendő előtti dalt dudorászott.” (Az én kortársaim) „Ha jól emlékszem, a Szlankovics a tótok legnagyobb poétája” (Club és folyosó). „Jaj, igen... Mimit elfelejtettem mondani, hogy kicsoda. Hát Mimi az én jelöltem... (Az apró gentry és a nép.) Mikszáth elbeszélése közben az átmenetet, áthailást igen gyakran a népi hiszen, iszen szavakkal jelöli: „Egyéb rosszat a szegény Pistáról nem is igen lehetett mondani. Hanem iszen elég volt ez: a képviselők összesűgtak elképedve a folyosón” (Az én kortársaim). „Kedves mamácskám, és hála istennek egészséges vagyok. Hanem iszen egészséges volt már a nagyszony is... (Urak és parasztok).

Rubinyi Mózes mutatott rá arra is, hogy Mikszáth prózája néhol ritmikus, rimes, s ezeket helyenként a népdalokra emlékeztető sorokba lehetnek tördelni: „Építik a / várat / nagy sürgés / forgással. Építik / építik, / míg csak meg nem / únják. Kilencvenhét / pallér / a téglákat / rakja, / ezerszáz / napszámos / váltig / adogatja.” (Club és folyosó).

Igaz az író népköltési idézetei néha kétes hitelűek, a források ellenőrizhetetlenek. Pl. a Szegedi Napló 1880. évi folyam 217. számában a tárcarovatban M-th K-n aláírással egy cikk jelent meg, címe: **A palócokról. A Pintér és a Mocsáry könyvéről.** A cikk először Pintér Sándornak Budapesten 1880-ban megjelent „A palócokról” szóló tanulmánya tartalmát mondja el. Megemlíti, milyen gazdag a palóc népköltészet, milyen a palóc nyelv, milyenek a dalai, balladái. S erre idéz egyet-kettőt, majd folytatja: „A Mocsáry műtéményéből szép az alábbi (108. l.), mely előttem különösen is becsesebb, a „Mikszáth László árulása” című. S utána közli a következő szöveget:

Mikszáth László árulása

Hegy elméne Mikszáth László
Az akasztófára való,
Keét pejlóvat kantározzák,
Kocsi elejeébe fogják.

Amint aztán oda ére
Terek vezér elejeébe,
Zibet-zabot a lovának,
Aranyos kardot magának,
Gyöngyös pártát asszonyának:
Az Dráskóczy Ilonának.

Hogyan gyűsz te drága Uram
Paszománnyal, ezüstökkel,
Csomoszóval, garmadóval
Keretes mív' fegyverekkel
Meé te vótál a terekkel?

Nem vótam én ott heába
Terek urak udvarába
A hegyek is elmorogják
A fűvek, kövek elmongyák...
Jaj fektessél engem ágyba

Veres sujtással kihánytba
Takarj fehér lepedőbe
Ássa a fekete földbe
Mel átkos csontom kodobja
Dohos pönész maj befogja.

A cikk azután elmondja, hogy „Mikszáth László árulása”-nál formailag tökéletesebb balladák is vannak a gyűjteményben, de feltűnő, hogy nem szól részletesebben Mocsáry Pál palócok népköltési gyűjteményéről. Mi ez a mű, kézirat vagy nyomtatott könyv? A gyűjteményről a szakirodalom semmit sem tud, s a Mikszáthtal foglalkozó szakemberek azóta is hiába kutattak utána (legutóbb Melich János), senki sem tudott róla felvilágosítást adni. A **Mikszáth család története** című értekezés írója, Miskolczi-Simon János, aki a Mikszáth László árulása c. balladát a Szegedi Napló nyomán szintén közli, Mocsáry Pál-ról nem tud, el'eben azt írja, hogy a Mocsáryak közül tudomása szerint Mocsáry István – 1914-ben honvédezzredes, kamarás – foglalkozott egy időben a palóc népköltéssel. Pedig fontos volna felkutatni a Mocsáry Pál-féle népköltési gyűjteményt, már csak a Mikszáth László árulása ballada hitelessége dolgában is. Miskolczi-Simon János ui. kételkedik a ballada hiteles voltában. Ezt írja róla: „E népballadának alig van való alapja. A Mikszáthok csak jóval a törökvilág után költöztek a palócoktól is lakott Nógrád megyébe, de ott sem palóc falvakban laktak. Kérdés, hogy eredetileg Mikszáth (tulajdonképpen Mixadt) nevűről szólt-e az ének, avagy nem újabb gyártmány-e, mint pl. egyik-másik Thaly-féle kuruc ballada”.

Miskolczi-Simon megjegyzései helytállóak látszanak a Mikszáth vezetéknev írott alakjaira vonatkozó megjegyzés is. Igaz, van 1770-ből hiteles Mikszády, tehát ksz-szel írt adatunk, mégis kétségtelen tény, hogy a nemzetiség tagjai régebben x-szel írták nevüket. Mikszáth Kálmán neve is a rimaszombati gimnázium Értesítvényeiben Mixadt alakban van írva. Ebben a tekintetben tehát a „Mikszáth László árulása” c. balladában a vezetéknev modernizálva van. A ballada nyelve, helyesírása máskülönb is hol népies, hol régieskedő, hol mai irodalmi, hol köznyelvi – vegyesen. Különösen újszerű benne a „keretes mív' fegyverek” kifejezés, s a „hegyek elmorogják” metafora is. Hasonlóan kétes hitelességű az az állítólagos szlovák népdal is, amelynek Szalatnai Rezső több mint egy évtizede egész tanulmányt szentelt az Irodalomtörténeti Közleményekben.

Mikszáth későbbi művében is gyakran találkozunk szlovák vonatkozásokkal. (Történeteiben később is fel-felbukkannak szlovák tájak és alakok, ha nem is állnak mindig a témák és a történések középpontjában. A Különös házassága kedves Vidonkája azoknak a parasztlétezéséeknek a megritkítottja, melyek a kor mostoha viszonyai miatt nem érvényesülhetnek. Ezermester, leleménves, fúr-faragó, fából pontosan járó órát készít, meg önmagától járó szekeret”. A név alkotóerejébe vetett bizalmát fejezi ki e néhány sor, mely enyben szemrehányást is jelent: „Sok volt az országban a tehetség, de kevés érvényesülhetett úgy, mint a pozsonyi Kempelen Farkas. Vidonka jól járt. Bernáth odaadta asztalosnak, de legtöbbször elvesznek az ilyen parasztszenik, koporsót csinálnak és játékszert a földesúr nyerekeinek pálinka reményében”. Amilyen szimpatikus és becsületes az enyszerű Vidonka, olyan ellenszenves alak Szucsinka plébános, Döry Mária csábítója. Mikszáth Szucsinkával mondatja el a magyar nemesi fiúnak diszónánsan hangzó érveket, amelyekkel a szlovák középélet védekezett a magyarizáló politika ellen, igyekezve a nemzeti öntudatot ébresztetni minél szélesebb tömegekben. Szucsinka szlovák érzelmű, azt mondja: „Árnádék is tótul beszéltek, tót lányokat vettek feleségül, ezért van a sok szláv eredetű elnevezés a háztartásban. sőt a gyerekek is kalandozó, csavargó apjuk helyett anyjuk nyelvével povedálták”. (165 l.)

Hasonlókat ír **Padák Sámuelről**, a **Noszty fiú esete Tóth Marival** egyik szlovák lelkészéről, akinek gyűjtőgyűjtő szónaklatai vannak és ő a „luteránus Kapisztrán”. Ő szintén beszél arról, hogy az Árpádok szlovákul beszéltek otthon, vármegyéink nevei is erre vallanak, „Novigrád, Csernográd” tiszta szláv elnevezések. Négy magyar király neve volt Béla. ez is a szlávág mellett bizonyít. (303 l.) Érdekes, Noszty veje, Kopereczky Lászk Izrael szintén szlovák származású. A szlovák intelligencia azon részéhez tartozik, amely szívvel-lélekkel állál a magyarokhoz, családi kapcsolatba kerül a dzsentrivel csak azért, hogy magasabb társadalmi pozíciót teremtsen magának. Kopereczky önző ember, afféle renegát, az egykorú szlovák epikában is tipikus jelenség. Hatalmas vagyona alkalmassá teszi arra, hogy a feudál kapitalista Magyarország legzüllöttebb képviseelői, Nosztyék a segítségével leromlott anyagi helyzetüket rekonstruálják. Bár abszolút alkalmatlan a funkcióra, főispánságot kap. Nemzeti öntudata nincsen. Szlovákul csak otthon, vagy alantas emberekkel beszél, de kortes-beszédét szlovákul tanulsja meg, azután fordítja le magában magyarra. Ezzel a figurával egy ravasz, kereskedőszellemű, de gyenge jellemű embert mutat be Mikszáth, akit épp nemzeti öntudatának hiánya tesz ellenszenvesé. Alapjában véve nem is rossz ember, de belekeveredve az úri bandába alkalmazkodva vegyül közéjük. Szíve mélyén van valami

szláv vonzalom, például, ha valakit „pán brat”ének szólít, az részéről a legmagasabb fokú megtiszteltetésnek a jele. Ebben a regényben szereplő Malinka Kornél, Koperczky lítkára, szintén szlovák, „de az alföldről való, luteránus tanár volt az apja”. Jóindulatú, de gyenge ahhoz, hogy az igazságtalanságokkal szembeszálljon és harcoljon. Benne legalább valami bentről jövő nosztalgia található az anyanyelvi népművészet megismerésére; szlovák dalokat gyűjt. Trencsénbe utazva, Koleszár Mária, Koperczky fiának dajkája éneklí neki a következő dal:

Nem ismerek szebb lányt Plevák Ancsuránál,
Nefelejcs szeménél, lenszínű hajánál,
Nem rózsátön termett, nem lilium sáson,
Az égből esett le valami nyíláson,
Nyílást drótozni egy legényt felhívna,
Engem Králik Gyurit, engem hívnak
Jaj, meghalok anyám."

A szlovák nép felette változatos dalaiban, nemcsak a szerelmet és a birkalopást éneklí meg, nemcsak a falusi drámákat önti balladába vagy románcokba, hanem ezer apró bajját is rímbe foglalja – írja ugyanott. Koleszár Mária egy vidám dalt is énekel, amely a törvénytöréssel évődik, ugyanis három fórum háromféle ítéletet hoz a számadó bojtár pörében: felmentőt, elmarasztalót, és mindet a király nevében:

„Ha én király volnék,
Mindig egyet mondanék,
Királynak úgy illik tralalala
Össze-vissza én nem beszélnek
Királynak nem illik tralalala."

Roppant humoros alak Bubeniyk, Koperczky csavaros eszű inasa, aki számos nehéz helyzetből kimenti urát. Valószínű, hogy ez a figura járult hozzá Mikszáth polgári kritikusaí azon véleményének kialakulásához, hogy írónk a szlovákokat rovaszaknak, körmönfontabbaknak tartja a magyar paraszt egyenes, nyílt jelleménél. Klincsók Györgyről csak annyit tudunk, hogy „tajtékipás kövér ember, rosszul beszél magyarul". Ezeket az alakokat távolról sem olyan együttérzéssel ábrázolja, mint az egyszerű népi figurákat. Mikszáth antiklerikalizmusa néha összefonódik a magyar nemzeti mozgalommal. Nem szívesen nézte a szlovák intelligencia, papok és tanítók öntudatébresztgető tevékenységét. Gyermekkorában Kroznócra járt a nagypapjával prédikációt hallgatni, amint ezt a **Prakovszky, a siket kovács**" című művében említi: „Ott hallotta azt a nyelvet, mely az ő luteránus szószékük specialitása, valami ormóttan keverék az összes szláv nyelvekből, Isten nyelvének hívják a papok egymás között. És csakugyan lehet, hogy az Isten alkalmasint érti, de a tót gyülekezet nem. A papokért sem mernék jót állni..."

Egyik legmegkapóbb elbeszélésének, az **Elfelejtett rabnak** is szlovák a hőse. Ez a történet nem csupán az író személyes élménye. Vrana Mihály már nem fiatal ember, lelkiismeretesen végzi munkáját s eközben megbünteti az orrvadászaton kapott fiatalurat. Megyei esküdt korában ez a fiatalúr a tanúként beidézt Vrana Mihályban felismeri azt a csőszet, aki őt diákkorában öt évvel ezelőtt a tilosban megkergette. De még az esküdti székben sem akarja elismerni, hogy akkor ő törvénytelenéset követet el, tehát a csősznek joga volt megbüntetni. Bosszút akar állni rajta: ráfogja, hogy részeg és bezaratja. Aztán elutazik, elfeledkezik az ügyről, s amikor végre két nap múlva eszébe jut a bezért rab, nagyon megijed, hátha az meghalt éhen vagy szomjan. Roppant aggodalmak között áll az átlatlan fogoly elé, aki helyett, hogy megbosszulná az önkényességét, lehajol és kezét csókolva mondja: „Gondoltam én mindjárt, hogy kiszabadulok, mert tudom én, hogy a nemes vármegye igazságos". Annak ellenére, hogy kedélyes hangon adja elő, az úri vezetés elaljasodásának művészi rajza ez, a még jobbágyi öntudatú Vrana vármegyébe vetett hite és a tekintetes urak könnyelműsége közt feszülő ellentét gyújtó szikrát vet az olvasó felkébe. Vrana Mihály külsejének leírása is megkapó. „Hórhorgas, magas ember, széles szíj a derekán gavalléros öt csattal, himzett halina lóg a hátán, s újdonság-új bocskor kunkorodik a lábán (fehér szíjjakkal). Illemtudó, félénk, ünepélyesen viselkedik a törvény előtt".

Mikszáth művészi módon fejezi ki eszmei mondanivalóját: két tipikus alak, két jellem szembeállításával mutat rá az akkori társadalom két osztályának legjellegzetesebb vonásaira.

Mennyivel kevésbé szimpatizál a magyarizálódó földesúrral, „**Krudy Kálmány csinytevésinek**”, barássa Antal barójával. A főnemesek különben nem szimpaukusak Mikszáth műveiben: „Minden az övök, még a nép szive is” írja. Antal báró ugyan „egyszerű ember, népével tótul beszél, még magyarul sem tud jól”. Ez a népével még aránylag jó viszonyban élő úr be-behivogatja magához a környék szépeit, egy-egy ködmönt adva a szolgálataért. Ellenállni nem lehet, még milyen szunnyad az öntudat, fogalmuk sincs arról, meddig terjedhet a földesúri önkény. Meg azt hiszik, ők járnak jól, ha valaki a „kozsusáriumból” (annak a teremnek a neve, ahol a ködmönöket tartják) ködmönt kap...

A szlovák származású polgári és nemesi alakok között csak elvétve akadnak olyan, nemzeti szempontból tisztább és fényesebb jellemek, amilyen Wrbovsky Szaniszló, a **Holt kortes** című novella nemes hőse. Wrbovsky szlovák népdalt énekel Mikszáthnak, s azzal dicsekszik, hogy a Matica slovenskában kiadott egy gyűjteményt a Vág menti várak népmondáiból.

Mikszáth irodalmi tevékenysége azt bizonyítja, hogy az igazi szlovák nemzeti jelleget és sajátosságot nem a polgári és nemesi osztály képviselőiben találta meg, hanem az egyszerű szlovák népben, amelyet ő többnyire türelmesnek, csendesnek és sorsába beletorodótnak ábrázolt. Elmaradottságukat, műveltségüket általában idillikusan, fölényes íróniával ábrázolja, de mint realista író, észrevette az is, hogy ebben az elnyomott népben ébrednek már a nemzeti öntudat. A 80-as évek Mikszáthjának lelkét áthatotta az úri Magyarország nemesi romantikájának patriarchális nyajassággal megejtő szemlélete. Az **Alakok** című művében választási történeteket mesélve ír Németh Albert képviselőről, aki hogy megnyerje választói bizalmát, egy szlovák szolgától vesz nyelvórákat, hogy el tudja mondani minden faluban a mondókát a nép meghódítására:

„Nye bojtye sza moji mili szlováci,
Kto vám zle prajeji, to sza darebáci
Porcie sza velkje ludj Bozsi!”

Meg is tanul szlovácul, nagy közkedveltségnek örvend, de mindezt Mikszáth mint egy érdekes esetet, mint követendő példát említi. Élete vége felé látta csak tisztábban a politika népellenségét és ezt írja: „A magyar nemesi politikának előbb-utóbb a paraszt érdekeire kell helyezkednie, hogy igazi vágányra jusson.” Az urak és parasztok érdekét szerette volna egybefoglalni. Ezek az ellentmondások világnézeti távlatatlanságban gyökeretk. Egyszerre antifeudalista és kapitalistaellenes. Látta az új polgár-paraszti életet, és visszakíváncozott a régi faluba. Ez az ellentmondás népiességére sajátosan rányomja bélyegét, ez alakítja ki annak romantikus jellegét, a népmesével való rokonságát. Vonzották az olyan képzetek, amilyenekkel a partriarchális parasztság fordul szembe tiltakozóan az úri világgal. Ezért találunk annyi népmesei motívumot, népdalt, csodás elemet írásaiban. Természetes tehát, hogy a szlovák nép, mely kiskorától kezdve egy képzetté vált benne a faluval, a néppel, s gazdag népművészeti hagyományával számára a népi ábrázolás tárházát képezte.

Számtalanszor találkozunk műveiben a szlovák folklór legendás hőseivel, Jánosikkal is. A Fekete városban Görgei gazdasszonya büszkén emlegeti, hogy ő még látta Jánosikt (164. l.), majd ugyanitt írja később a Szabatkától **Osgyánig** terjedő erdőről: „A híres Jánosik, a szlovák legendák betyárja, itt mérte a vásárosoktól elrabolt posztót a vándorló kiakokknak, egyik bükkötől a másikig. Ez volt a rőfje”. (257. l.) Hasonlóan beszél **Prakovszky, a siket kovács** című novellájában a Neszte patak hidjáról: „Hacsak el nem hordta Jánosik, a felvidéki szlovákok gavallér rablója, aki ellopta a kereskedők portékáját, aztán kimérte a **posztót** a szegény vándordíjakok között, s hatalmas rőfökkel dolgozott. Egyik bükkötől a másikig. (Od buka do buka). Azok pedig ritkán nőttek a krizsnóci erdőben.” (81. l.) A nép nem fél Jánosiktól, pártfogót, legendás vezért lát benne, de az urak kevésbé szeretik. A Különös házasság Döry bárója is kellenül emlegeti: „Itt barangol Jánosik tizenketted magával, és mindenről tud. A múltkor is azt üzenté be, Dókus Antalnak, hogy küldje el számára az új csizmát, meg két oldal szalonnát. Elküldte a szalonnát, bizonykodott, hogy új csizmája nincs, Jánosik visszaküldött, hogy ne bolondozzon, hisz ott van az új csizma a hálószobában a dívánra téve. Igaz is volt.” (13. l.) Ugyanitt olvashatjuk,

hogy a Jánosik bandájából odakerült hajdúnak, nagyobb respektjük van. Sőt maga Buttlerl amikor Piroskát szerette volna látni és kertészlegényként lopkodott a közelébe, úgy engedik el a szolgálatból, hogy magát a Jánosik bandából való Bavtya Demeternek mondja. A Beszterce ostromában is ott van egy kocsmá falán Jánosik arcképe, aki „híres zsvány és nagy gavallér volt, hét likra kapcsolódott a hasszija” (81. l.).

A **Tekintetes vármegye** c. kötetében, egy szlovák vonatkozású elbeszélésében kifejti a szocializmusról valott felszínes nézeteit. Egy **Hlavitsek József** nevű kántorral beszél, aki hombárrendszerrel akarta megoldani az egyenlőtlen gazdasági helyzetet. Az abban állt volna, hogy a faluban mindenki beadná a keresetét a közösbe, s mindenki annyit venne ki, amennyire szüksége van, hisz aki kapja a pénzt, úgy is visszaviszi. De csak az illuzórikus elképzelésig jutott el, azt is kénytelen elejteni, mert maga is belátja annak kivihetetlen voltát. Leleményesnek véli a gigondolót, de nem látja a népben a társadalomalakító tényezőt, s fejlődés lendítőkerekét. Az egyszerű emberek jószívűsége, lelki tisztasága hatott Mikszáthra; akkor legmelegebb a hangja, ha róluk beszél. Ez vonatkozik a szlovák népi alakokra is. Tetszik neki egyszerűségük és természetességük, elbájozzák a szép szlovák lányok, akiket igen gyakran emleget. A leányalakjai kivétel nélkül szépek és vonzóak, a legények élettől és egészségtől duzzadók.

Az **Utazás Palócországban** c. ciklusban emlékezik meg a Fábry szekerén utazó piktor társáról, aki néhány szlovák arcot le is akar rajzolni. Három, pesti szolgálatból hazatérő szlovák lány különösen megtetszik neki: Anka, Panka és Hanka üdék és romlatlanok, megőrizték a fővársoban is faluról hozott tisztaságukat. A szép Hanka kitűnik jószívűségével, mikor az utasok megállnak, Sztruhár György lipótszentmiklósi születésű szlovák ember sírjánál, aki otthonától távol ke'erában halt meg. Az aratók saját pénzcsekéjükből emeltek sírkövet a szülőföldjéitől messze nyugvó társuknak, és mindig megállnak imádkozni a „Nás Gyurko”-nál, Hanka ivóvizével öntözi meg a sírt. A szlovák nép nagyon vallásos, még Lapaj is letérdel imádkozni a vízbe ugró meggyalázott lányért, hogy ne pogányul jusson a más-világra.

A Tisztikar és a Glaukopis Athéné hősnoje, Hanka is szlovák lány szépségének nehéz ellenállni, hova is akarja vinni az apja, mert a papnál, ahol szolgál, nagyon szeretik, s éppen ettől fél. Hlavitsek szerelme mély és szenvedélyes, de Hanka a német tudóst választja. Az urak mulattatására szlovákul énekel:

Kácsér na doline
Kacska vodu pije
Kácsér csernaja
Vitaj dusa moja.

A dalnak szövege „összefolyva bájos zengzetté, úgy rémlett, mintha francia nyelven lett volna”. A szlovák népdal gyermekkorában felcsendült melódiája csaknem minden művében vissza-visszatér. Művészetében központi szerepet játszottak a népmesék, népdalok, s a bizonytalanokdó lélek homályából a babonák.

A **Szökevények** c. elbeszélésében a mosó, falusi menyecskek ajkán lágyan és melan-kólikusan csendül fel „valami csintalan tót dal, hogy bolonddá tegye az idegen füleket, mintha szomorú volna”.

Országszerte és külföldön is nagy sikere volt a Szent Péter esernyője c. regényének, amelyben ugyancsak sűrűn találkozunk szlovák motívumokkal. A regény szlovák környezetben, Besztercebánya környékén és Glogován játszódik le. Tárnya érdekes, vonzó, gyönyörködtető, hangja mesészerű. Az idillikus történetben az egyszerű szlovák nép élete tárul elénk. Látjuk, mennyit küzd a mostoha természettel, de tanúi vagyunk apró örömeinek, mulatságainak is. Parasztjait rendkívül vallásos embereknek ábrázolja, akik a babonák világában tévelyegve, számukra megfajthatetlen dolgokról készek csodákat kovácsolni. A nép képzeletének hatalmas ereje nyilvánult meg a regényben, amikor az ismeretlen zsidó esernyőjét szent ereklyévé avatták Glogova falu lakói. Babonákba vetett hitük és fanatikus vallásosságuk azonban nem tette őket teljesen vakokká. Sajátos paraszti bölcsességükkel szembeszálltak a klérussal. A régi glogovai parasztok, amikor megkérdezték, miért fizetik olyan rosszul a papjukat, azt felelték: „Nem a mi szolgánk a pap, hanem a? Uristen szolgája. Mindenki fizesse a maga szolgáját.” (13. l.) Ahol csak lehetett, megrövidítették papjukat, s nagylelkűséggel leplezett ravaszsággal akár ötszáz hold földet is adtak volna neki, persze a határ természetlen részében. Szlovák Péter, az egyházi, humo-

rosán jegyezte meg, amikor az új pappal körüljárta a parókiát és az elhunyt lelkiatya örökségét, a Visztula nevű kutyát figyelmébe ajánlotta: „Az embernek kezdeni kell valahol. Ugy is lehetne, hogy előbb az örízni valót szerzi meg, aztán az őrzőt. De így is jó az, tisztelendő úr.” Az egyházi tisztában volt azzal, hogy a papok nemcsak igével éltek, hanem általában jómódúak voltak. Föltételezte a fiatal Bélyi Jánosról is, hogy jól gazdálkodik, az örízni valót is megszerzi magának.

Mikszáth gúnys mosolyával elítélte a glokovai parasztok fanatikus vallásosságát és a babonákba vetett hitét, de meglátta bennük az életet figyelő embereket is, akik lelki elmaradottságuk ellenére sem hódoltak meg teljesen az egyház képviselői előtt. A regény központi hőse Vibra Gyuri fiatal ügyvéd, akit végig szimpatikusnak ábrázol. Gyuri gyetvai, ahol a férfiak „egy ölnél kezdődnek” és így énekel:

Tutaj szalad a Garamon
Janko pipál a tutajon.

Vagy a következő igazán melankolikus dalt szokta énekelni (szl. változata ismert népdal):

Tudod-e rózsám mi az én ágyam?
Jéghideg kövön terített köpeny
Ez az én ágyam.
Így alszom én
De, hogy eszem?
Ételem lóbul, italom hóbul.
Tudod-e rózsám, így élek én.

A népi alakokon kívül megismerteti az olvasót Mikszáth Kálmán a szlovák polgársággal és nemességgel, akik nagyobb részt elvesztették már nemzeti jellegüket és öntudatukat, és elszakadtak a néptől. A sok fordulatot esemény széppé, színessé teszi ezt a humoros, mulatságos, kedves regényt. A Szent Péter esernyője Mikszáth értelmes emberszeretetéről tesz tanúságot.

Az elnemzetlenedett polgári és nemesi figurák állnak a Beszterce ostroma című regény középpontjában is. Mikszáthot a kor magyar nacionalizmusa erősen befolyásolta. E felfogásnak megfelelően alakjait a kedélyes humor élénk színein keresztül ábrázolja, de a humor világos pasztell színeibe imitt-amott beleszövi az iróniának és a megvetésnek sötétebb árnyalatait is. Ilyen a regény egyik szereplője, Klivényi írnok, aki nem más, mint megvetésre méltó áruló. Klivényi közismert korhely és munkakerülő, aki a feyelmi eljárást mindig ki tudja kerülni azzal, hogy az öntudatos szlovák polgárok ablaka alatt éjjelenként eldalolja a gúnyverset:

Cserveni kantár bjeli köny!
Predav szom orszóg, Bozse mój!

Ez a dal Svatoptuk király szomorú kalandjára emlékeztette a zsolnai pánszláv urakat. Mikszáth felteszi az irónikus kérdést: lehet-e ilyen „nagy magyart” elcsapni az állásából? A válasz „nem”. „Klivényi ügye mindig a haza ügye volt. Klivényi nem volt ostoba, mindig jól tudta, hogy mitől döglök a légy. Annak a bizonyos „vörös kantárnak” bizony több hasznát vette ő, mint Árpád vezér, ez volt az ő immunitása.” (73. old.) Ebből a kérdésből és feleletből kiérezhetjük az ellenszenvet, amelyet az író az akkori túlhajtott nacionalizmus ellen érzett.

A regény hőse, Pongrácz István gróf „az utolsó várúr”, aki középkori szokások szerint rendezte be életét a nedeci várban. Pongrácz katonái szlovákok, a hajdúk báránnyérbe mártott kardot hordoztak körbe-körbe, és ezt mondják a legényeknek: „Vojna bude ludja!” Az emeberek örülnek a csatározásnak, mert komoly háború a „Rákóczi vojna” óta nem volt itt. A vezényszó szlovák: „Na dve strany chlapi!” A lábukra szénát és szalmát kötöznek, így kommandírozzák őket: „szeno, szlama”.

A Lapuchnyai hadi banda a Rákóczi korából maradt híres nótát játssza, magyar szövegbe vegyített szlovák szavakkal dalolják:”

Mikor én még kuruc voltam
Rákóczi vojnában,
Jártam szattyánból varrt
cserveni csizmában.

De másféle szlovák szöveg is feltűnik Mikszáthnál a Beszterce ostromában, amely nem népi motívum, nem a népköltészet remeke. Az öntudatosító nemzetiségek jogos követeléseinek kielégítése helyett a nemesi Magyarország engesztelhetetlen gyűlölet szításával próbálta félreterelni saját magáról a figyelmet. A sovíniszta hazafiasság lángját legkönnyebben a középnemesek és a városi kispolgárság körében lehet megfelelő eszközökkel felszítani. A magyar nemesekhez húzódo urakat lenézi, renegátoknak tartja, de a fiatal szlovák származású diák szimpatikus számára. A Beszterce ostroma Apokáájának unokatestvére, Miroslav Trnovszky, nevét is megmagyarosítja. Itt képet nyerünk a korra jellemző tünetről, hogy egy családon belül nemzetiségi ellentét jön létre, ami komoly családi háborúskodást jelent.

Mikszáth utolsó regényét, **A fekete várost** nem sokkal halála előtt fejezte be. A regény magvát legendaszerűen, szájhagyomány formájában fennmaradt történetből merítette, cselekménye szintén szlovák környezetben játszódik le. A Szepesség hajdani életét tárja elénk az író, Löcsének, a „fekete városnak” különös történetét. A regény hőse, Görgei Pál, szepességi oligarcha. A mellékszereplők soraiiban találkozunk szlovák alakokkal. Görgei jobbagyái és katonái egyszerű szlovák emberek. Vasárnaponként hadgyakorlatokat tart Görgei a kastély udvarán a zsoldosokkal, akik a „szeno-szlama” vezényszóra hallgatnak. Erre a látványosságra mindig összecsendül a nép még a szomszédos majorokból: Brásnyikból, Odorhcából, Pisarócról is. Ezek szlovák helységek Görgő közelében. A Fekete városban visszatér a kuruc időkhöz, amikor Esze Tamásnak szlovák fuvarosok szállították a puskaport. A toronyőr a bástyán ezt a dalt fújja szlovákul:

„Talpra katonák!
Fel a dolmányt,
Fel a tarsolyt,
Fel a kardot,
A karabélyt, a karabélyt.
A karabély is csak elfér,
De, ha lehet, hozzátok el,
A pálinkás butykost is.
Mert a butykos a csatán,
Annyi, mint a kapitány!”

A regényben szerepel a híres Safranyik-zsiványbanda, amelynek tagjai Rimaszombal környékén pusztítanak, rabolnak és gyilkolnak. Amikor Quendel úr Rozáliát viszi a nővérehez, a Ljeszkova erdőben megtámadják őket „két marcona tót, bocskorban, piszkos, széles kalapokban, melyeket madzagra fűzött csigaszor díszít, pisztolyokkal, késekkel megakott rézcsattos tűszővel a meztelen hasukon.” (242. l.) A rablók szlovákul kiáltanak: Sztoj! Elviszik a lovakat és ők az erdő közepén maradnak. Rozika segítségért kiabál, de az ő gyenge hangja még a rigót se zavarja meg. Elsüti Quendel minden pisztolyát, hogy a majorban is meghallják. A golyó egy fába ment, amibe mélyedés volt vágva, s abban pléhtáblán Szűz Mária képe, alul egy mécsessel. A nép szokása így megjelölni azokat a helyeket, ahol valami szerencsétlenség történt. Ez egy szlovák juhászbaicsa emléket őrzi, akit itt öltek meg. Quendel visszaemlékezett a gyilkosságra és elkáromkodta magát: „Sztó Bohov”. (245. l.) Quendel a közeli akol juhásztól kér segítséget; szlovákul beszél vele. Lovai nincsenek, számár is jó lesz „na moju dusu”. Mikszáth ebben a regényében bemutatja a görgői híres népszokást. A görgőiek sokat adtak hajadonaik jó erkölcsi hírére. A legényeknek a hétből csak egy estét, a szombatot volt szabad lányos háznál tölteni. Ez aztán kiadós látogatás volt. Hajnalhasadásig illet a legénynek ottmaradni.

Az író szívesen időzik a népviseletek leírásával is, ami nagy gyönyörűséget jelent neki. Milyen kedvesen írja a Szent Péter esernyőjében: „Kandi tót menyecskék békára igazított hajjal, kacér főkötőben, melyekből a fül irányában egy-egy ingergedő csipkeköcka fityeg le, sudár termetű lányok piros pántlikával kenderszőke hajukban” leleselkednek a kocsmajátóban, és néha táncra perdülnek az utcán. Itt tudjuk meg azt is, hogy minden jobb módú szlovák prémes „mentyéket” (mentienka) vett a maga asszonyának, ami igen drága öltöny volt, négy-öt generáción át csak a templomban viselik, panyókára vetve.

Lapaj gondjára bízott gyermek anyjának ruhája „zöld szoknya, fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezeréves, nem változó divatja”.

A brezinai akol juhászlányának, Anikónak köznapi ruhája „fehérpettyes kendő, olajos pruszlík, zöld rásaszoknya és skófiummal kivarrt viseletes sárga ködmön.”

Hasonló viseletről ír a **Tekintetes vármegye** és a **Becsületbírók** című elbeszéléseiben, ahol a főispán lányai ennivalóan szép ruhákat csináltattak maguknak, „kék-zöld szoknyáikhoz piros szattján cszimat viseltek, a fejükön pettyes kendőt és a kötényről piros galandok csüngtek.”

A lohinaí fürgé menyecskék is „zöld rásaszoknyában jönnek hátul a szoknya fel van szegve és galandok fityegnek le az övről.”

A felvidéki mesteremberek tisztes ruházatát viseli Mrávucsáné, Bábaszék polgármesterének neje, rókaszínű sima szoknyát, fekete selyemköténnyel, a fején is fekete selyemből fodros főkötő, az álla alatt szalaggal átkötve.

Mikszáth műveinek jellemző sajátossága, hogy a szlovák alakokkal egyidejűleg jelenítette meg a szlovák föld vadregényes tájait. Előszeretettel választotta Szlovákia félreeső falvait vagy városait, mint a regényeiben és elbeszéléseiben lejátszódó események színtereit.

Tájainak nagy részét szülőföldjéről, Nógrád megyéről rajzolta. Amikor a szülőföldjéről ír, sorából az aranyos fénnel vont lankák, zúgó, csobogó hegyipatakok és az egész természet szépséges muzsikája csendül ki. Tájleíró művészetére jellemző, hogy legtöbbször a romantika fátyla vonja be tájképeit. Gondoljunk csak a brezinai bacsa birodalmának rajzára, vagy Lapaj, a híres dudás c. novellájában az éjszaka csodálatosan szép leírására. Romantikája nem hazug és nem öncélúságból ered, a nép szemével nézte a tájakat, s az ő nyelvén beszélt róluk.

A nagy magyar író műveiben a mai Szlovákia számos falujáról ír. Leggyakrabban a Kürtös patak (Krtis) völgyében elterülő falvakat emlegette. A falvak takarások, zsuppal fedett, fehérre meszelt házak között visz az út. Az ablakokban muskátli, a házak előtt rozmaringgal és mályvarózsával beültetett kiskert van. A rendezett utcákat fák szegélyezik. Patak szeli át a falukat, s vidáman kelepelő vízimalmokat építettek föléljük a leleményes vállalkozó szellemű emberek. Legtöbb faluban van templom, a faluvégen pedig kereszt vagy Mária-kép. Jellemző a falvakra, hogy bennük csupa derű és kedvesség. A vegyes lakosságú falvakban békés egyetértésben éltek a magyar és szlovák parasztek, torzsalkodás nem fordult elő közöttük.

Meg kell említeni, hogy költői szépségük mellett, kiváló megfigyelőképességével észrevette a falvak szegénységét és nyomorát is. Mikszáth a szegénység okát mindenekelőtt a vidék zord természeti viszonyaiban látta. A kopár dombok és hegyek rossz termőföldje alig termi meg a mindennapi kenyérnek valót. A rozsvetést későn érleli meg a nap, a kukorica és a búza nem szereti a földet. A krumpli és a zab nő itt, ami a kecskének és a birkának édes eledele. A gyümölcsfák közül a szilvafa él a legtovább és ellátja a környék gyümölcsszükségletét. Zöldegek közül a káposzta szereti legjobban az gyaqas földet. Mély együttérzéssel írt Mikszáth a szlovák parasztek nehéz munkájáról, a természettel folytatott örökös harcáról.

Mikszáth tájait sokoldalúvá teszik a várak és vármok. A tájak vadregényes szépsége mellett a valóság hatását keltik, gyakran megemlíti Kékkő várát. Többször olvashatunk a festői vármokról, melyeket vadrózsák, árvalányhaj és sűrű bozót díszítenek.

Nem volna teljes a Szlovákia tájait ábrázoló mikszáthi kép, ha nem szólnánk az író műveiben említett városokról. Első helyen kell megemlíteni Rimaszombatot. A Ne okoskodj, Pista c. kisregényének története ebben a kedves, szép fekvésű városban játszódik le.

Selmecbánya, Mikszáth következő, sokat emlegetett városa. Vidám diákkori emlékek fűzték ide őt. Szerette ezt a „hóbertos” várost, mely úgy nézett ki, mintha az ördögök építették volna. Az említett városokon kívül: Lőcse, Trencsén, Pozsony, Nyitra, Beszterce, Körmöc, Zólyom stb. jelenik meg műveiben.

Az ecsettel dolgozó művész sem festhetett volna külön képét, mint Mikszáth, az író Szlovákiáról. Képeinek üdeségét, színeinek gazdagságát, realiztikus hatását és plasztikuságát képalpító fantáziájának teremtő erejével érte el. Legtöbb művében az egyszerű forma, a tájleírás külső megjelenítő eszközei érvényesülnek.

Mikszáth Kálmán, népének hűséges fia, művészetével korának szinte enciklopédikus képét alkotta meg a soknemzetiségű félféudális Magyarországról, a demokratikus fejlődés kívánalmával. Ez abban nyilvánult meg, hogy mikor kora társadalmának visszasságait, bírálta nem kerülte el figyelmét a nemzetiségek társadalmi élete sem.

Mikszáth műve szervesen összekapcsolódik a szlovák nemzet életével és irodalmával. Elég, ha fellapozzuk a múlt század második felében és a század elején megjelent szlovák folyóiratokat: Národnie noviny-t, különösen pedig a Slovenské noviny-t, a Vlast a Svet-ee (Nemzeti Újság, Szlovák Újság, Haza és Világ), valamint a kalendáriumokat. Tucatszámra fordították le novelláit, elbeszéléseit és karcolatait, amelyek szinte a magyar kiadással egyidejűleg láttak nyomdafestéket. Lefordították és kiadták nagyobb munkáit is, pl. a Lohinai fű-t (Daniel Bachát fordította le 1886-ban), A jó palócokat (fordította: S. Cambel -- Danielovic 1911-ben), a Szent Péter esernyője-t (fordította Hana Gregorová 1911-ben). Részletes tanulmányok megmutatják, milyen hatással voltak ezek a művek nemcsak az olvasóra, hanem az irodalomra is.

Mikszáth rendkívül elevenül élt szlovák írókorszámainak tudatában, erről tanúskodik számos megjegyzés és nyilatkozat, bár nem egyszer magukon viselik a kornak, főleg nemzetiségi ellentmondásainak jegyét. Jozef Skultéty, a kiváló irodalomszervező, író és kritikus a tisztelet hangján emlékezik meg Mikszáthról. A Slovenské pohľady 1913-as évfolyamában így ír róla: „A Tót atyafiak olyan képeket tartalmaz, amelyeket szlovák szülőföldje és a szlovák környezete rögzített az író lelkében.” Evekkel később, 1927-ben ezt írja Skultéty: „Amikor szülőfalujának, Szklabonyának a nevét hivatalosan megváltoztatták, Mikszáth megjegyezte: Hm, ez azt jelenti, hogy én sehoh sem születtem.”

Mikszáth művei, bár ösztönösen, de nyilvánvalóan, érezhetően hatottak nem egy szlovák író munkásságára. Részletes tanulmányok megmutatják, hogy termékenyítő hatással volt Janko Jesenskyre, a szlovák szatirikus elbeszélés kiasszikusára és mesterére. Mikszáth késői követőre is talált, Emo Bohúm személyében, aki a szlovák anekdotairodalom egyik legnevesebb művelője. Fordítói és a kiadói közé tartozik E. B. Lukác is, a magyar irodalmat és a népet lelkesen pártoló, kitűnő szlovák költő.

Befejezésül így foglalhatnánk össze az író alkotásainak elvi lényegét: Mikszáth epikájában romantikus elemeket is találunk és nem véletlen, hogy csak élete végén, a kilencszázas években formálta meg realista módon a lelkében élő, a boldogság, a szép után vágyó ember eszményét. A kiegyezés társadalmilag légüres tere készítette erre. Mikszáthot eltephetetlen szálak fűzték a néphez (a magyarokhoz és szlovákokhoz egyaránt). Különösen stílusában volt a nép tanítványa. A nép beszédmódjának lényegét értette, nem a felületét másolta. Természetesen írt, könnyedén egymásból folyó mondataiban zengett a nép lelke.

Népiessége egyszerre volt antiféudális és kapitalizmus-ellenes. De nem tudta egységbe fogni népiességének ezeket a más-más előjelű tartamait. Romantikája a népmese kincseiben, mondanivalójában gyökerezett. Feltűntek írásaiban a népdalok egykori hősei, a gavallérok, nyalka betyárok. A népiesség megnyilvánulási formája a Mikszáth-romantika. Az urak és a nép világának ellentéte tükröződött benne.

Mikszáth fokozatosan realista íróvá fejlődött. Anekdotizmusa sokszor teherként nehezedt realizmusára, de elválaszthatatlan tartozéka is volt annak. „A kiegyezés légüres terében csak így tudta meghódítani a valóságot.” Egyéniségének nagyságát mutatta, hogy a kiegyezés történelmileg légüres terében, a haladó társadalmi gondolat válsága idején, abban a harcban, amely lényegében gáncsot vetett az átfogó valóság ábrázolásának, el tudott jutni a realizmus magaslatára. Mindezt azért, mert „jó látása”, bölcs és becsületes zeme volt, szerette az életet és szerette az igazságot.